STADSLANDBOUW

Een verkenning van groen en boer zijn in en om de stad

November 2012

Esther Veen, Bas Breman en Jan Eelco Jansma

WAGENINGEN UR
For quality of life

VOORWOORD

Stadslandbouw en groen in de stad staan onder grote maatschappelijke belangstelling. Stadslandbouw en groen worden niet meer gezien als exclusief voor het platteland. De stad wil om verschillende redenen ook een rol krijgen. Het borrelt aan ideeën en initiatieven. Zoals vaak gebruikelijk bij een nieuwe ontwikkeling, is er nog weinig coherentie, de beweging is nog fragiel. Dit brengt overheden, lokaal en landelijk in beweging. Hoe moeten we omgaan met stadslandbouw? Waar kunnen we het verder faciliteren? Wat moeten wij regelen? Is datgene wat we al doen voldoende?

Uit de dynamiek van deze vragen komt de verkenning voort. De verkenning is uitgevoerd in het kader van een Helpdeskvraag binnen het BO-11-014 programma (Maatschappelijke Potenties van Groen) naar aanleiding van een vraag vanuit de Eerste Kamer, van lid Tiesinga (CDA) aan toenmalig staatssecretaris Bleker. Met dit document zetten we een bescheiden stap naar samenhang en mogelijk verdere beleidsvorming rond stadslandbouw. Een stad als New York laat zien dat een 'grassroot' beweging en overheid (overkoepelend beleid) elkaar versterken.

De verkenning was beperkt van opzet, en kan niet als uitputtend beschouwd worden. Op efficiënte wijze hebben we getracht kennis en ervaring te bundelen, gebruikmakend van de expertise van dit thema bij de diverse geledingen van Wageningen UR en daarbuiten. Er gebeurt echter nog zoveel meer in de stadslandbouw. Deze verkenning verdient een uitputtender vervolg.

Esther Veen, Bas Breman en Jan Eelco Jansma

20 november 2012

INTRODUCTIE

Deze notitie bevat de uitkomsten van een korte verkenning naar de betekenis van groen en boer zijn in en om de stad. Deze verkenning is uitgevoerd in het kader van een Helpdeskvraag binnen het BO-11-014 programma (Maatschappelijke Potenties van Groen) naar aanleiding van een vraag vanuit de Eerste Kamer, van lid Tiesinga (CDA) aan toenmalig staatssecretaris Bleker. Deze vraag luidde als volgt: "*De natuur in de stad is een ondergeschoven kindje. Wij doelen dan niet op de parken en plantsoenen, maar op natuurontwikkelingsmogelijkheden op bijvoorbeeld muren, daken, terrassen et cetera. Het harde deel van de stad kent vele natuurkansen. Zo ook staat urban agriculture internationaal sterk in de belangstelling. Voor het stedelijk groen moet veel meer aandacht zijn. Wil de staatssecretaris zich daar sterk voor maken?*" (Handelingen I 2010-2011, nr. 21, item 6, blz. 52).

De staatssecretaris heeft daarop geantwoord dat hij "*de gedachte van groen en boer zijn in en om de stad nog eens nader wil verkennen*". Met de opdrachtgever (Ministerie van Economische Zaken) is vervolgens overeengekomen dat deze verkenning zal worden uitgevoerd middels een zogenaamde Helpdeskvraag. Het gaat daarbij om een korte verkenning, waarbij in ieder geval aandacht zal worden besteed aan:

- Verschillende typen 'stadslandbouw' die in de praktijk voorkomen (commercieel / niet commercieel; voedselproductie vs. andere groene diensten; schaalgrootte; bestaand – beginnend etc.)
- De (potentiële) meerwaarde van de verschillende typen initiatieven
- De kansen en valkuilen voor de ontwikkeling van verschillende typen stadslandbouw en de daaruit voortvloeiende beleidsimplicaties
- Verschillende claims over stadslandbouw en de (onderzoeks-)vragen die deze oproepen

Deze verkenning behandelt achtereenvolgens: de definitie van stadslandbouw, de functies van stadslandbouw, de beleidsthema's waarop stadslandbouw aansluit en dertien factsheets met elk een ander voorbeeld van stadslandbouw. Het gaat vervolgens in op de betekenis van stadslandbouw en de vragen die nog open staan. De verkenning sluit af met aanknopingspunten en uitdagingen voor het beleid.

INHOUD

Wat is stadslandbouw? 4
Functies 5
Beleidsthema's 6
Uitleg factsheets 8
De economische stad
Werkgelegenheid (De Ridammerhoeve) 10
Toegevoegde waarde (Stadsboerderij Almere) 12
Indirecte baten (Doarpstún Snakkerburen) 14
Aantrekkelijk woonklimaat (Buurtmoestuin Parmenidesstraat) 16
De gezonde stad
Leefomgeving (Creatief Beheer) 18
Milieu (Almere Oosterwold) 20
Klimaat (Oregional) 22
Voeding & gezondheid (De Bioakker) 24
Onze stad
Zorg en welzijn (Moestuin Maarschalkerweerd) 26
Participatie en cohesie (Moestuintjes IJburg) 28
Recreatie en vrije tijd ('t Geertje) 30
Onderwijs (Buorkje op 'e Skoalle) 32
Overige innovatieve voorbeelden
Daken, gevels en gebouwen, gesloten ketens 34
Beschouwing 36
Aanbevelingen voor beleid 38
Referenties 42

WAT IS STADSLANDBOUW?

In deze verkenning van 'groen en boer zijn in en om de stad' richten wij ons specifiek op het verschijnsel stadslandbouw. Een belangrijke reden voor deze inkadering is dat deze al blijkt uit de gestelde vraag vanuit de Eerste Kamer, waarin immers duidelijk naar voren komt dat het niet (alleen) gaat om parken en plantsoenen. Sterker nog, 'urban agriculture', of stadslandbouw, wordt specifiek als thema genoemd. Stadslandbouw staat de laatste tijd bovendien sterk in de politieke en maatschappelijke belangstelling. Er is veel dynamiek rond dit thema. Een moment om (beleidsmatig) positie te bepalen.

Er zijn vele beelden en definities van wat stadslandbouw in de praktijk is of zou moeten zijn. Hoewel stadslandbouw vaak vooral wordt geassocieerd met stedelingen die in hun directe omgeving groente en fruit verbouwen, zijn er meer (potentiële) al dan niet stedelijke functies met stadslandbouw verbonden. Het gaat bijvoorbeeld ook om ondernemerschap, biodiversiteit en leefklimaat. In deze verkenning verstaan we daarom onder stadslandbouw:

> ***"Het voortbrengen, verwerken en vermarkten van voedsel en daaraan gerelateerde producten en diensten, in urbane en peri-urbane gebieden, daarbij gebruikmakend van stedelijke hulpbronnen en reststoffen."***

Uit deze definitie blijkt dat stadslandbouw niet altijd in de stad zelf plaatsvindt; ook de stadsrand en ommeland zijn in de definitie opgenomen. De reden daarvoor is dat het niet zozeer de locatie is die stadslandbouw onderscheidt van gangbare landbouw. Het gaat juist om het feit dat stadslandbouw een integraal onderdeel uitmaakt van de stedelijke economie en haar sociale en ecologische systeem (Veenhuizen en Danso, 2007). De schaal, omvang, vorm en intensiteit van de productie is niet bepalend en onderscheidend. Dat is juist het zoeken en aangaan verbindingen met de stad. Stadslandbouw zijn ook kassencomplexen die producten lokaal afzetten en energie leveren aan een naburige woonwijk. Producenten in of buiten het stedelijke gebied die alleen voor de wereldmarkt produceren en geen verbinding hebben met de stad vallen buiten de definitie. Het wordt daarmee ook minder belangrijk te bepalen wat we precies onder 'stad' en 'de afstand tot de stad' verstaan.

Het gaat dus om de verbinding tussen stad en voedselproductie/groen. De verbinding tussen stad en landbouw zoals die eeuwen heeft bestaan is immers niet vanzelfsprekend meer. In Nederland is - evenals in de meeste Westerse landen - een scherpe scheiding tussen stad en platteland ontstaan, tussen daar waar het voedsel geconsumeerd en daar waar het geproduceerd wordt. De meerwaarde van stadslandbouw ligt, zoals gezegd, in veel gevallen in de directe verbinding die het legt (of herstelt) tussen diverse groene diensten en de stad of stedeling. Deze nieuwe verbindingen kunnen bijdragen aan een verduurzaming van het stedelijke leefklimaat, zowel economisch, fysiek als maatschappelijk. Stadslandbouw biedt ruimte aan een nieuwe beleving van landbouw en voedsel – smaak en genieten – participatie van stedelingen en elkaar ontmoeten. Het biedt daarmee tegenwicht aan de mondialisering en segmentering van het huidige voedselsysteem. Het leidt tot innovaties op het gebied van voedselproductie in stedelijk gebied. De verbindingen tussen landbouw en stad inspireren tot vernieuwend ondernemerschap. Kortom, stadslandbouw brengt dynamiek in ons voedselsysteem.

FUNCTIES

Stadslandbouw heeft vele verschijningsvormen, in werkwijze, in het type product en/of dienst die wordt geleverd en in de relatie tot de stad. De schaalgrootte kan variëren van plantenbakken op een balkon, via buurttuinen tot ondernemingen in de stadsrand. Deze verschillende vormen hebben allemaal een specifieke combinatie van producten en diensten. Daarmee creëren ze een eigen unieke verbinding met de stad. Het betekent dat die verschillende vormen van stadslandbouw ook verschillende functies bieden aan de stad. Om deze diversiteit duidelijk te maken, onderscheiden we in deze verkenning tien verschillende functies van stadslandbouw (Jansma *et al*, 2011). Deze indeling is vooral bedoeld om de verscheidenheid in vormen van stadslandbouw en stedelijk groen te duiden en er grip op te krijgen. Het gaat er dus niet om tien functies te vinden die vergelijkbaar zijn qua schaal of belang; het is bedoeld om inzicht te krijgen in wat stadslandbouw de stad kan bieden. Wij onderscheiden de volgende functies:

Tien functies van stadslandbouw

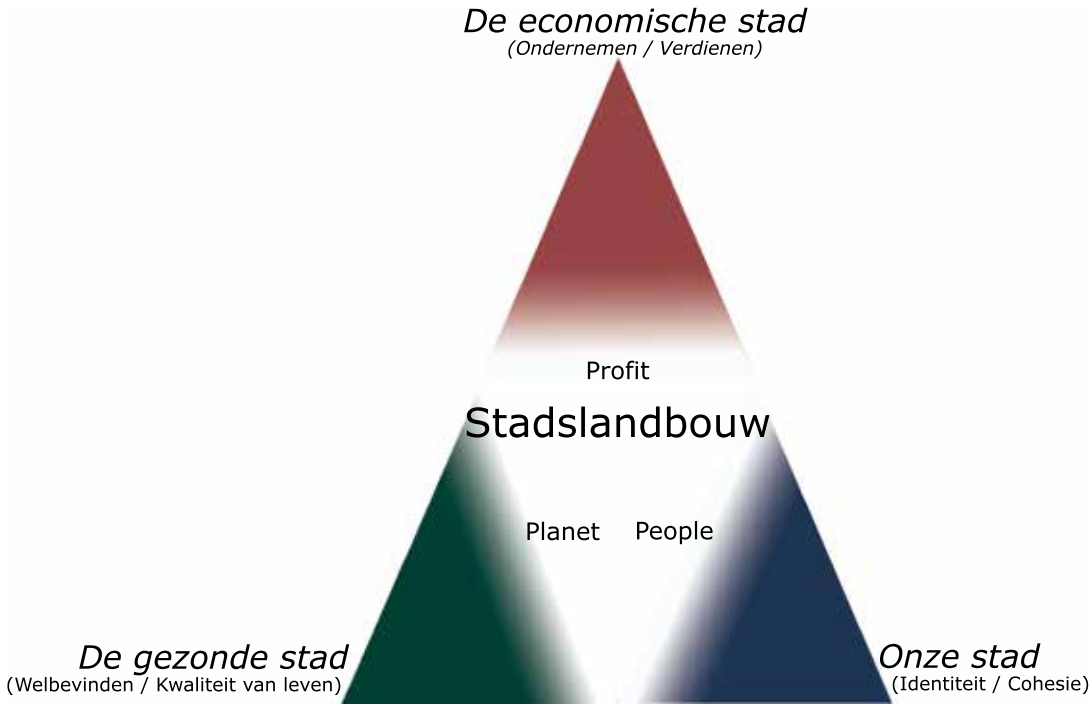
Voedsel
Energie
Kringloop
Vrije tijd
Educatie
Community
Zorg
Beheer
Korte ketens
Biodiversiteit

In de praktijk zullen de tien functies niet slechts eenduidig voorkomen op één locatie, bij één initiatief of op één bedrijf; stadslandbouw of stedelijk groen is vaak multifunctioneel. Met andere woorden, een stadslandbouwinitiatief vervult vaak meerdere functies en biedt meerdere diensten. Dit willen we graag verduidelijken met een voorbeeld: de stadsboerderij in Almere heeft een belangrijke functie als het gaat om ‘educatie’. Jaarlijks komen er tientallen groepen basis- en middelbare schoolleerlingen. De stadsboerderij produceert echter ook voedsel (vlees en groente) dat ten dele in Almere wordt afgezet. Het bedrijf biedt ook zorg aan zorgvragers, herbergt een wekelijkse boerenmarkt en biedt ruimte aan ambachtslieden. Het is daarom ook te verdedigen dat het bedrijf de functie van ‘voedsel’, ‘zorg’ en ‘nieuwe ketens’ in de stad vervult.

BELEIDSTHEMA'S

Naast de functies die stadslandbouw vervult, is het zinvol om stadslandbouw ook vanuit het perspectief van beleid te beschouwen. Op welke beleidsthema's sluit stadslandbouw aan? Waar we functies vooral als een concrete bijdrage aan de stad zien – bijvoorbeeld de groene ruimte beheren – zien we beleidsthema's op een hoger, meer abstract niveau. Het gaat dan niet zozeer om wat stadslandbouw kan leveren, maar in hoeverre en op welke manier stadslandbouw een meerwaarde heeft voor de stad, en hoe ze kan bijdragen aan het behalen van de doelen van stedelijke bestuurders.

Daar er zoveel verschillende vormen van stadslandbouw zijn, en stadslandbouw meerdere functies kan vervullen, heeft ze in potentie meerwaarde voor verscheidene beleidsthema's. Gezien de achtergrond van deze Helpdeskvraag - hoe vanuit beleid kan worden bijgedragen aan de ontwikkeling van groen en boer zijn in de stad - hebben we ervoor gekozen beleidsthema's als vertrekpunt voor deze verkenning te nemen. Voordat we de gekozen thema's noemen, lichten we hier kort toe hoe we tot een indeling van thema's zijn gekomen. We zijn gestart met onderstaande figuur, dat is ontleend aan RUAF* (Veenhuizen en Danso, 2007). Het figuur gaat uit van de drie P's van duurzaamheid; people, profit en planet. Stadslandbouw staat hier midden in, omdat ze aan alle drie de P's een bijdrage kan leveren.

Stadslandbouw in perspectief van de drie P's van duurzaamheid

** Resource Centres on Urban Agriculture & Food Security, www.ruaf.org*

Het figuur is nog vrij breed en weinig specifiek. Daarom hebben we de indeling specifieker gemaakt - naar beleidsthema's. Voortbouwend op een soortgelijke verkenningen (Veen en Mul, 2010) waarbij naar actuele beleidsthema's van vier grote steden in Nederland is gekeken, is een lijst opgesteld van een aantal samenhangende thema's. Daarin zijn alleen thema's geselecteerd die naar verwachting aansluiten bij stadslandbouw. Beleidsthema's waaraan stadslandbouw hoogstwaarschijnlijk geen bijdrage zou leveren zijn dus buiten beschouwing gelaten. Dit leidt tot twaalf beleidsthema's waaraan stadslandbouw een bijdrage zou kunnen leveren, onderverdeeld in de drie P's uit het voorgaande figuur:

Twaalf beleidsthema's waaraan stadslandbouw een bijdrage kan leveren, onderverdeeld in de drie P's

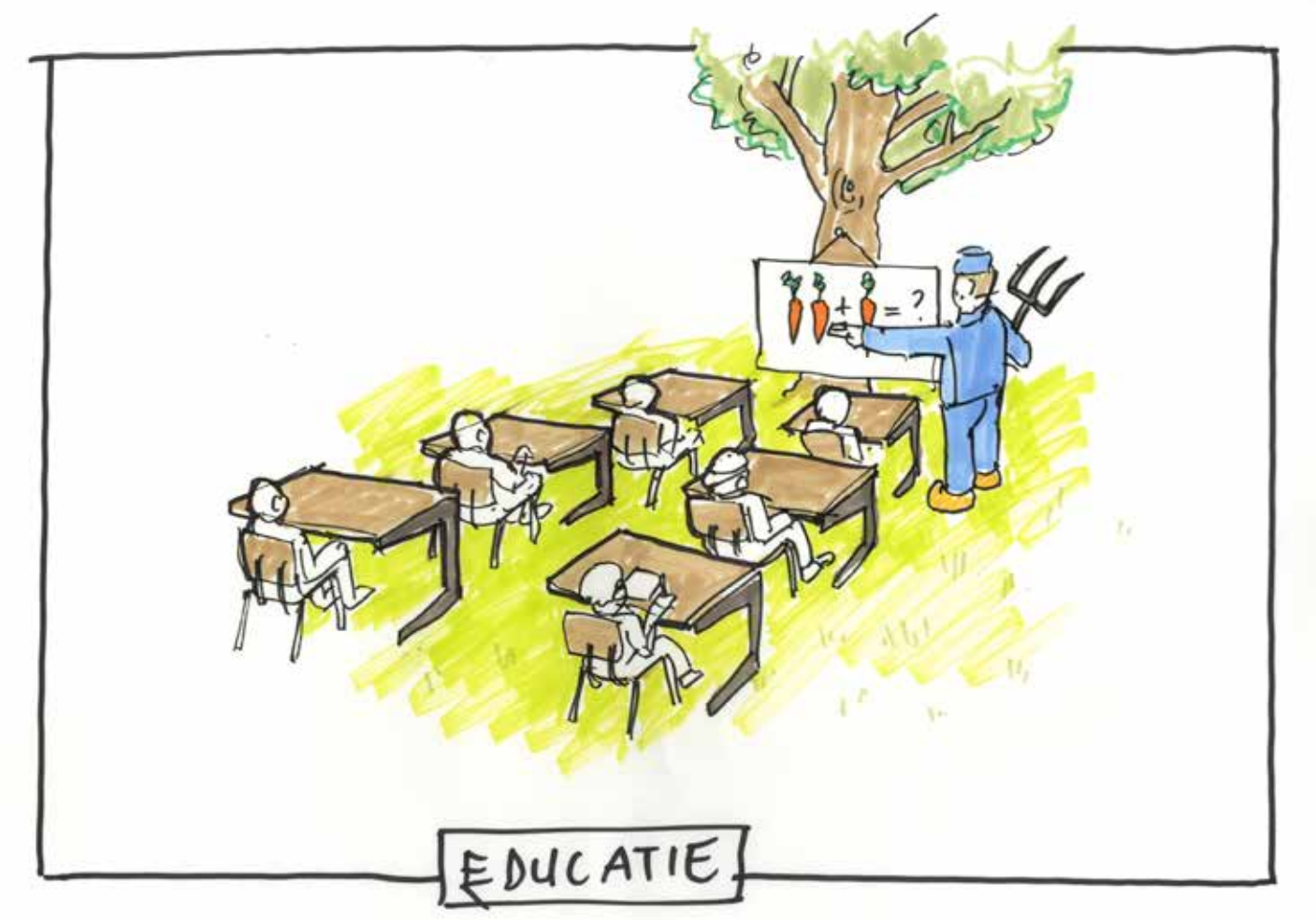
De economische stad *Ondernemen / Verdienen*	**De gezonde stad** *Welbevinden / Kwaliteit van leven*	**Onze stad** *Identiteit / Cohesie*
Werkgelegenheid	Leefomgeving (groen / biodiversiteit)	Zorg en welzijn
Toegevoegde waarde (directe opbrengsten)	Milieu (incl. kringlopen)	Participatie en cohesie
Indirecte baten (bv. gezondheid)	Klimaat (incl. energie)	Recreatie en vrije tijd
Aantrekkelijk woonklimaat	Voeding en gezondheid (incl. bewegen)	Onderwijs (incl. educatie)

In het volgende hoofdstuk, de factsheets, is per beleidsthema een specifiek voorbeeld beschreven van een bijpassend initiatief van stadslandbouw en de daarbij behorende kansen en knelpunten. Als extra, dertiende, categorie zijn innovatieve voorbeelden van stadslandbouw opgenomen. Het wezen van stadslandbouw, het verbinden van voedselproductie aan de stedelijke omgeving, leidt tot innovaties. Hoewel veel van de in de factsheets beschreven voorbeelden innovatieve elementen hebben, wilden we in een extra categorie de ruimte bieden aan perspectiefvolle –grensverleggende- ontwikkelingen. Perspectiefvolle ontwikkelingen die minder goed in één van de thema's zijn onder te brengen.

UITLEG FACTSHEETS

In de volgende factsheets brengen wij per beleidsthema (zie tabel hiernaast) ter illustratie één **praktijkvoorbeeld** naar voren. Bij ieder voorbeeld maken we inzichtelijk welke **functies** (producten en diensten) het voorbeeld vervult. Vervolgens maken we per beleidsthema de bestaande **kansen en knelpunten** alsook de **onderliggende claims en aannames** inzichtelijk. Daarbij starten we vanuit het beschreven voorbeeld, om daarna meer algemeen te worden. De kansen en knelpunten zijn zoveel mogelijk vanuit het voorbeeld beschreven (dit maakt het specifieker en tastbaarder), maar de onderliggende claims zijn breder. Daarna volgen bij elk beleidsthema **vragen**, die soms weer abstracter zijn.

Voor de beschrijving en analyse van de gepresenteerde praktijkvoorbeelden is geput uit bestaande kennis die de auteurs al hadden, aangevuld met inventarisaties, met name van internet. De verkenning bood geen ruimte voor verdiepende analyses of om aanvullende bezoeken en gesprekken te voeren. De cases zijn vervolgens getoetst tijdens een bijeenkomst met experts op het gebied van stadslandbouw. Voor het formuleren van beleidsimplicaties en de meerwaarde van stadslandbouw is eveneens gebruik gemaakt van 'expert judgement'.

Voorbeelden van stadslandbouw per beleidsthema

Nr	Beleidsthema	Voorbeeldcasus	Website
De economische stad			
1	Werkgelegenheid	De Ridammerhoeve	www.geitenboerderij.nl
2	Toegevoegde waarde	Stadsboerderij Almere	www.stadsboerderijalmere.nl
3	Indirecte baten	Doarpstún Snakkerburen	www.dedoarpstun.nl
4	Aantrekkelijk woonklimaat	Buurtmoestuin Parmenidesstraat	http://www.buitenruimtevoorcontact.nl/projecten/moestuin-in-wijsgerenbuurt-amsterdam
De gezonde stad			
5	Leefomgeving	Creatief beheer	www.creatiefbeheer.nl
6	Milieu	Almere Oosterwold	www.almere20.almere.nl/gebiedsontwikkeling/almere_oosterwold
7	Klimaat	Oregional	www.oregional.nl
8	Voeding en gezondheid	De Bioakker	www.bioakker.nl
Onze stad			
9	Zorg en welzijn	Moestuin Maarschalkerweerd	www.moestuinutrecht.nl
10	Participatie en cohesie	Moestuintjes IJburg	*debrugkrant.nl/volkstuintjes-op-braakliggende-kavel-haveneiland*
11	Recreatie en vrije tijd	‘t Geertje	www.hetgeertje.nl
12	Onderwijs	Buorkje op ‘e Skoalle	vimeo.com/45890484
Overige innovatieve voorbeelden			
13	Daken, gevels en gebouwen, gesloten ketens	Dakboeren Uit je eigen stad Teelt in gebouwen	 www.uitjeeigenstad.nl www.brooklyngrangefarm.com

Voorbeeld - De Ridammerhoeve

De Ridammerhoeve is een biologisch-dynamische geitenboerderij van ca. acht ha in het Amsterdamse Bos en is voor publiek toegankelijk. Het bedrijf is gestart in 1988 en ontvangt momenteel ruim 250.000 bezoekers per jaar. Het bedrijf bestaat uit een kaasmakerij, een kinderboerderij, een speeltuin en een educatie- en conferentieruimte. Op de boerderij lopen zo'n honderd melkgeiten, zestig lammeren, 250 legkippen, een aantal varkens, wat koeien en een kalfje. De geitenmelk wordt in de kaaskelder verwerkt tot yoghurt, karnemelk, boter, kwark, ijs en heel veel verschillende soorten kaas. Al deze producten zijn op de in de boerderijwinkel en op het terras te koop. Op de zaterdagochtenden gedurende het 'bosseizoen' is er een boerenmarkt op het erf. Hier verkopen ook een aantal andere biologische boeren hun producten.

FUNCTIES	
Voedsel	√
Energie	
Kringloop	
Vrije tijd	√
Educatie	√
Community	
Zorg	√
Beheer	
Korte ketens	√
Biodiversiteit	

- *Welk type werkgelegenheid wordt vooral met stadslandbouw gecreëerd en hoe verhoudt deze zich tot andere sectoren? Kan dit aanleiding zijn voor steden om dit type bedrijven te stimuleren?*
- *In hoeverre kan de landbouw zelf werkgelegenheid bieden in de stad?*

Kansen & Knelpunten

De Ridammerhoeve is een commercieel bedrijf, dat veel bezoekers trekt en aan zich weet te binden. Omdat het bedrijf zoveel bezoekers heeft, is een groot aantal personeelsleden nodig. Het bedrijf zorgt daarmee voor werkgelegenheid op verschillende terreinen.

De Ridammerhoeve draagt pacht af aan de gemeente. Dat betekent dat het bedrijf de gemeenschap geen geld kost; terwijl ze wel bijdraagt aan de aantrekkingskracht van het Amsterdamse Bos. Voor de Ridammerhoeve is het wel steeds zoeken naar de balans tussen landbouw als onderdeel van de aantrekkingskracht van het bedrijf en de activiteiten voor de bezoekers waar immers de meeste inkomsten uit te halen zijn.

Een mogelijk knelpunt voor een bedrijf als dit, is dat het flexibiliteit vraagt van de gemeente, bijvoorbeeld met betrekking tot ontwikkelingsruimte, vergunningen en bestemming. Als de gemeente niet flexibel kan of wil zijn, maakt dat de ontwikkeling van zo'n bedrijf erg lastig.

Onderliggende claims en aannames

- Landbouw functioneert als een publieks-trekker (vooral in een stedelijke omge-ving); dit schept werkgelegenheid voor het ontvangen van gasten.
- Producten van de boerderij kunnen vaak voor een hogere prijs verkocht worden aan bezoekers dan via reguliere afzet-kanalen, vooral wanneer de producten onderscheidend zijn.
- Op een dergelijke manier werken vraagt om andere (aanvullende) vaardigheden van een ondernemer.

- *Zijn er andere manieren om werkgelegenheid te creëren? Dus niet door het aantrekken van bezoe-kers? Welke zijn dat?*
- *Welke ondernemersvaardigheden worden gevraagd om een dergelijk bedrijf op te zetten en te leiden?*

Voorbeeld - Stadsboerderij Almere

Stadsboerderij Almere, gelegen op stadslandgoed De Kemphaan, is sinds 1995 een biologisch-dynamisch bedrijf met koeien, akkerbouw en groenteteelt. De Stadsboerderij heeft een kudde koeien van het Italiaanse Marchigiana-ras. De graasgebieden en de akkers liggen verspreid in en rond Almere; de boerderij pacht haar gronden van de gemeente, Staatsbosbeheer en het Flevolandschap. Het vlees wordt lokaal afgezet via de boerderijwinkel, de boerenmarkt en directe levering aan enkele restaurants. De mest wordt benut voor de akkers. De producten van het akkerbouwbedrijf vinden hun weg naar grote afnemers en verwerkende industrieën buiten de stad.

De Stadsboerderij is een bedrijf dat gerund wordt door ondernemers die van buiten de landbouw afkomstig zijn. Het business model is erin gelegen gebruik te maken van en aan te sluiten bij de stad. Door activiteiten op het gebied van educatie, productverwerking en zorg wil de Stadsboerderij stadsbewoners betrekken bij het boerenwerk, hen bewust maken van de waarde van de aarde en zinvol werk bieden. Het bedrijf heeft samen met een natuur- en milieu educatie organisatie lesprogramma's ontwikkeld voor basis- en middelbare schoolleerlingen. De Stadsboerderij is vrij toegankelijk voor publiek. Iedere zaterdag wordt op het bedrijf een boerenmarkt gehouden in samenwerking met lokale aanbieders. Ook wordt ruimte geboden aan zorgvragers en wordt energie geproduceerd via zonnepanelen. Met de komst van een nieuwe schuur biedt de Stadsboerderij ruimte aan voedsel gerelateerde activiteiten (kook workshops) en ambachten (zoals een bakkerij).

FUNCTIES	
Voedsel	√
Energie	√
Kringloop	√
Vrije tijd	√
Educatie	√
Community	
Zorg	√
Beheer	√
Korte ketens	√
Biodiversiteit	

- *Biedt stadslandbouw uitgelezen kansen aan startende ondernemers van buiten de landbouw?*
- *Zijn er business modellen denkbaar voor bedrijven die alleen over tijdelijk beschikbare grond kunnen beschikken? Wat zijn andere voorbeelden van sterke business modellen van stadslandbouw?*
- *Welke kosten en baten van stadslandbouw kunnen met MKBA inzichtelijk worden gemaakt (en verwaard)?*

Kansen & Knelpunten

Doordat de Stadsboerderij veel activiteiten voor het publiek aanbiedt, zoals lesprogramma's en kookworkshops, betrekt zij de Almeerders bij de boerderij en het produceren van voedsel. Het verbinden van het bedrijf via educatie is een bewuste strategie van het bedrijf. Hoewel de directe baten van educatie niet groot zijn, heeft het via deze weg verbinden aan de stad wel voordelen. Kinderen nemen de volgende keer hun ouders mee. Deelnemers aan de programma's komen graag terug om producten te kopen. De verbinding met de stedeling (en de indirecte baten die dit oplevert) is daarmee een manier om ook directe baten te verkrijgen. Bovendien is de verbinding met burgers die via dit soort activiteiten tot stand komt, ook een manier om bestaansrecht te hebben en houden. Vooral in een stad, waar ruimte schaars is, is dat erg belangrijk. Er is in het geval van de Stadsboerderij bijvoorbeeld een 'Vrienden van' stichting opgericht door betrokken burgers. Deze stichting ondersteunt niet alleen de Stadsboerderij maar wil stadslandbouw in heel Almere promoten.

Hoewel een deel van de producten van de Stadsboerderij op de Kemphaan zelf verkocht worden, worden niet alle producten rechtstreeks aan de stedeling verkocht; de groentegewassen zijn bijvoorbeeld vooral bestemd voor de conservenindustrie. Dit laat zien dat het mogelijk is in de stad voor de wereldmarkt te produceren (en tegelijkertijd aan verbinding te doen). Overigens is het de ambitie van de Stadsboerderij om ook de groenteproducten lokaal af te zetten. Het heeft hiervoor al een eigen label ontwikkeld: Almeerse Weelde.

Een knelpunt voor de Stadsboerderij is dat het moeilijk is langlopende contracten te krijgen voor het pachten van de grond. Gronden in het stedelijk gebied zijn immers vaak (ook) bestemd voor bebouwing. De zekerheid van meerjarig gebruik van grond is voor een agrarisch bedrijf belangrijk, onder andere voor het kunnen investeren in productiemiddelen maar ook om de gewenste bodemcondities te kunnen opbouwen.

Zoals het voorbeeld laat zien biedt ondernemerschap dicht bij stedelijk gebied legio kansen voor een ondernemer. Een koopkrachtige markt voor nieuwe producten en diensten is immers dichtbij. Knelpunt is dat grond vaak schaars, tijdelijk beschikbaar en ook duurder is.

Onderliggende claims en aannames

- Een combinatie tussen het produceren van voedsel voor de wereldmarkt en het ontplooien van andere takken als educatie, maar ook het verkopen van eigen vlees op een boerenmarkt, maakt een bedrijf robuuster.
- Verkoop via een korte keten als een boerenmarkt zorgt voor een hogere opbrengst per product.
- Stadslandbouw zorgt voor voedsel gerelateerde bedrijvigheid in en om de stad, en kan zo lokale bedrijvigheid en werkgelegenheid stimuleren.

- *Is er nieuwe grondpolitiek nodig rond de stad zodat gronden voor langere tijd beschikbaar blijven voor stadslandbouw? Wat zijn kansen voor omzet-gerelateerde pacht?*
- *In hoeverre zijn grondkosten een knelpunt?*
- *Wat zijn de kansen voor alternatieve financieringsmodellen als Community Supported Agriculture (CSA) en crowd funding?*
- *Wat is de relatie met tijdelijkheid, de crisis en braakliggende gronden?*

Voorbeeld - Doarpstún Snakkerburen

Snakkerburen is een buurtschap van Leeuwarden dat aan Leeuwarden is vastgegroeid. Sinds tien jaar is er een dorpstuin in Snakkerburen. Deze is gestart door twee gepensioneerde ondernemers die een oude tuinderij wilden behouden. Op de tuin worden verschillende soorten groenten en fruit verbouwd, zowel in de volle grond als in kassen. Er is een kleine winkel, waar donateurs van de tuin de oogst kunnen kopen. Daarnaast worden verschillende activiteiten georganiseerd, zoals tuinconcerten, kinder-kook-middagen en theatervoorstellingen; de tuin vervult daarmee een 'dorpshuis-rol'. De Doarpstún wordt voornamelijk door vrijwilligers onderhouden. Hierin biedt ze ook ruimte aan mensen die een time-out nodig hebben of voor wie het werk rustgevend is.

De Doarpstún biedt meerdere diensten aan; mensen kunnen er niet alleen via een korte keten voedsel kopen, ook is de tuin een ontmoetingsplaats voor het dorp, kunnen er mensen terecht die tot rust willen komen of een dagritme zoeken, worden er educatieve activiteiten voor kinderen georganiseerd, en vinden er culturele activiteiten plaats. Bovendien worden er oude (Friese) producten geproduceerd. De Doarpstún vervult dus meerdere functies voor de directe omgeving. Dit zijn vaak indirecte baten (de tuin is een not-for-profit organisatie) omdat die niet verwaard kunnen worden.

FUNCTIES	
Voedsel	√
Energie	
Kringloop	
Vrije tijd	√
Educatie	√
Community	√
Zorg	√
Beheer	
Korte ketens	√
Biodiversiteit	√

- *In hoeverre draagt stadslandbouw echt bij aan het verbinden van mensen? Gaat het dan om verbindingen tussen gelijkgestemden en/of juist ook andersdenkenden, tussen verschillende culturen of juist alleen binnen de afzonderlijke culturen?*
- *Is er echt sprake van verbinding of gaat het eerder om 'weak ties' – het in aanraking komen met of kennis nemen van?*

Kansen & Knelpunten

Veel van de indirecte baten, zoals een toegenomen leefbaarheid of een betere gezondheid, zijn onzichtbaar en/of onbekend en wegen daardoor onvoldoende mee in afwegingen rondom het wel of niet investeren in stadslandbouw. Wanneer deze baten wel inzichtelijk worden gemaakt (bijv. via een Maatschappelijke Kosten en Baten Analyse, MKBA) wordt duidelijker wat een investering in stadslandbouw kost en wat het maatschappelijk oplevert.

Een belangrijk knelpunt voor een project als dit is de financiering; de tuin ontvangt geen subsidie. Tegelijkertijd kan het ook als kans voor stadslandbouw worden gezien dat deze tuin het redt zonder subsidie. De tuin betaalt zelfs pacht aan de gemeente, die wordt opgebracht door de bijdragen van donateurs (om in de tuinwinkel te mogen kopen moet men donateur zijn). Daarnaast zijn er opbrengsten uit de verkoop van de oogst en door bijvoorbeeld de verkoop van hapjes en drankjes tijdens activiteiten.

Het blijft lastig voldoende vrijwilligers te vinden om het werk op de tuin uit te voeren. Daarnaast is het vinden van een balans tussen activiteiten en ruimte voor de buurtbewoners enerzijds en ruimte voor activiteiten met een bredere doelgroep (de stad) anderzijds, soms lastig. Het betrekken van nieuwe groepen mensen bij de tuin kan buurtbewoners afschrikken maar zijn nodig voor haar bestaansrecht. Anderzijds is de tuin een plek waar mensen van verschillende achtergronden bij elkaar komen, elkaar ontmoeten en elkaar beter gaan begrijpen. Op die manier draagt ze bij aan sociale cohesie.

Onderliggende claims en aannames

- Stadslandbouw kan bijdragen aan het verbinden van mensen. Het brengt mensen vanuit verschillende achtergronden bij elkaar.
- Stadslandbouw leidt tot indirecte baten die niet verwaard worden.
- Als mensen zelf hun voedsel telen kan dat een bijdrage leveren aan hun zelfredzaamheid en eigenwaarde.
- Een multifunctionele tuin kan een buurt versterken door de verschillende activiteiten die er plaats vinden.

- *De indirecte baten van groen in de wijk komen altijd later in de tijd, en vaak bij iemand anders dan de investeerder. Hoe kunnen andere waarden van stadslandbouw in beeld worden gebracht en verdisconteerd (er zijn geen institutionele arrangementen om baten terug te laten vloeien naar de stadsboer)?*

Voorbeeld - Buurtmoestuin Parmenidesstraat

Deze moestuin in Amsterdam is gestart door woningbouwcorporatie Ymere in het voorjaar van 2009. Het bewonerscomité van Ymere wilde (het gebruik van) de groene gebieden in de wijk verbeteren in samenspraak met de bewoners. De wijk kent namelijk wel veel groen, maar dat werd nauwelijks benut. Er werd een buurtfeest georganiseerd om de wensen te bespreken. Sommige bewoners gaven aan een groentetuin te willen; Ymere heeft deze vervolgens laten aanleggen. Het ontwerp van de tuin is samen met de bewoners gemaakt. Twaalf bewoners hebben een tuintje in de aangelegde tuin. Al snel wilden meer mensen een stukje bebouwen, zodat er een tweede tuin is aangelegd. Momenteel is de wachtlijst voor beide tuinen vol. Omdat de tuin omgeven wordt door een blok huizen, is er veel zicht op de tuin. Er is geen vandalisme, want jongeren voelen zich bekeken.

De meeste tuinders zijn van Turkse afkomst, maar er zijn ook een paar autochtonen die een tuintje hebben. Er is een klein bestuurtje gevormd dat de dagelijkse dingen regelt.

Overigens is het idee mede ontstaan doordat een bewoonster jaren geleden al een stukje groen had 'gekraakt' en daar een tuintje op was begonnen. Dit tuintje is van bewoner op bewoner overgegaan.

FUNCTIES	
Voedsel	√
Energie	
Kringloop	
Vrije tijd	√
Educatie	
Community	√
Zorg	
Beheer	√
Korte ketens	
Biodiversiteit	

- *Zijn er parameters die een aantrekkelijk woonklimaat indiceren? Welke worden door stadslandbouw beïnvloed en wat is de praktische betekenis?*
- *Is er een relatie tussen stadslandbouw en huizenprijzen? Zo ja, wat is die?*

Kansen & Knelpunten

Voor Ymere is dit project een kans om mensen meer bij de buurt te betrekken en hen ook meer betrokken te laten voelen. Het is daarmee een manier om mensen beter voor de buurt te laten zorgen, en beter op te laten letten. Mensen zullen bijvoorbeeld beter letten op vandalisme wanneer dat gebeurt op plekken die hen aangaan. Bovendien is het een manier om mensen in de buurt te houden, en daarmee verhuisbewegingen te verminderen. Dat, en de onderlinge contacten die ontstaan, maakt de wijk aantrekkelijker, wat uiteindelijk gunstig is voor een woningbouwcorporatie. Het gaat verloedering tegen en kan op termijn leiden tot hogere (huur)inkomsten.

Een knelpunt is dat mensen uit een gemengde wijk niet altijd gewend zijn met elkaar samen te werken en te overleggen. In dit voorbeeld ontstond bijvoorbeeld onenigheid tussen de Turkse en de Nederlandse tuinders, over wat wel en niet in de tuin mocht worden gebruikt. Sommige Turkse tuinders gebruikten bedspiralen om de bonen op te laten groeien, de Nederlandse tuinders vonden dat niet passen. De Turkse tuinders op hun beurt, vonden dat er niet zoveel vergaderd hoefde te worden. Naar verloop van tijd werden dit soort strubbelingen overigens minder.

De tuin geeft aanleiding tot het organiseren van buurtfeesten waarbij bijvoorbeeld ook hapjes uit de verschillende culturen worden klaargemaakt en gedeeld. Dit geeft mensen een aanleiding om met elkaar in gesprek te gaan en elkaar te leren kennen.

Onderliggende claims en aannames

- Stadslandbouw (en groen) kan bijdragen aan het versterken van de aantrekkelijkheid van de woonomgeving, hoewel de beeldvorming over wat aantrekkelijk is verschilt.
- Door de leefomgeving aantrekkelijker te maken, houdt stadslandbouw mensen in de wijk.
- Stadslandbouw draagt bij aan het vergroten van de sociale cohesie in een wijk, wat ook het woonklimaat versterkt.
- De aanwezigheid van stadslandbouw en groen draagt bij aan het verbeteren van het leefklimaat door onder andere de demping van temperaturen en het opvangen van regenwater.
- In potentie heeft stadslandbouw negatieve effecten op het woonklimaat, bijvoorbeeld extra verkeersbewegingen wanneer veel mensen op een project afkomen, stankoverlast door het houden van dieren of lichtoverlast door een kas.

- *Hoe verhoudt de invloed van stadslandbouw zich tot die van eventuele andere vormen van groen? Valt er onderscheid te maken tussen verschillende vormen van stadslandbouw? (Bijvoorbeeld buurttuin versus groente akker)*

Voorbeeld - Creatief Beheer

Creatief Beheer ziet beheer en onderhoud als een centraal en dynamisch aangrijpingspunt voor verbetering van de wijk. Om tot een effectievere wijkaanpak te komen, werkt ze samen met alle spelers in een wijk – zoals de (deel)gemeente, woningbouwcorporaties en bewoners – en laat het geheel organisch groeien. Deze aanpak zorgt ervoor dat de openbare ruimte in wisselwerking met de gemeenschap geleidelijk in kwaliteit toeneemt. Centraal in de 'Creatief Beheer aanpak' staat de dagelijkse aanwezigheid in de wijk, de menselijke interactie, de menselijke natuur en participatie. Ze noemen hun aanpak *stadstuinieren*. Dit stadstuinieren zien ze als een sociaal middel met als doel een verbeterde gezondheid in de achterstandswijken. De aanpak gaat uit van permanente tijdelijkheid, waarbij inrichting, gebruik en onderhoud zich aanpassen aan de omstandigheden van het moment.

Eén van de projecten van Creatief Beheer is Proefpark de Punt. Dit project is begonnen met het kraken van een stuk land, dat vervolgens werd ingericht met en voor de lokale bevolking. Dit gebruik is ondertussen gelegaliseerd. Het Proefpark werd in 2005 uitgeroepen tot Meest Kindvriendelijke Project van Nederland.

FUNCTIES	
Voedsel	
Energie	
Kringloop	
Vrije tijd	√
Educatie	√
Community	√
Zorg	
Beheer	√
Korte ketens	
Biodiversiteit	

- *Zijn er concepten waarbij tijdelijkheid en het verbeteren van de leefomgeving samen gaan?*
- *In hoeverre zorgt stadslandbouw voor een verhoogde kwaliteit van de leefomgeving en/of de biodiversiteit?*

Kansen & Knelpunten

Stadslandbouw kan worden ingezet om de groene (stedelijke) ruimte (tijdelijk) te onderhouden of in beheer te nemen. Verloedering van de niet-gebruikte gronden wordt tegengegaan, en de grond wordt nuttig gebruikt. Dit kan door burgers een stukje land in gebruik te laten nemen, maar ook door bijvoorbeeld schaapskuddes in te zetten om graslanden te begrazen.

Stadslandbouw kan ook bijdragen aan biodiversiteit in de stad. In tegenstelling tot wat vaak gedacht wordt hoeft een stedelijke omgeving niet te betekenen dat er weinig biodiversiteit voorkomt. Integendeel, stadsnatuur is tegenwoordig vaak meer divers dan het agrarisch cultuurlandschap, en vooral ook dichterbij. Een groot aantal specifieke soorten flora en fauna komen juist ook in stedelijke milieus voor. Steden hebben eigen ecosystemen bestaande uit verschillende stenige, waterige en groenige biotopen en daarbij behorende typische stadse planten en dieren.

De tijdelijkheid van het gebruik van grond kan een knelpunt zijn omdat de verbeterde leefomgeving of biodiversiteit dan weer verdwijnt. Buurtbewoners moeten dan weer een nieuwe plek zoeken om elkaar te ontmoeten of samen te werken. Het potentiele succes van stadslandbouw kan eigenaren van de grond ook huiverig maken om grond tijdelijk in beheer te geven.

Onderliggende claims en aannames

- De huidige crisis biedt volop ruimte aan (tijdelijke) initiatieven rond stadslandbouw en groen.
- Stadslandbouw kan een bijdrage leveren aan het versterken van de kwaliteit van de leefomgeving, door verloedering van niet-gebruikte gronden tegen te gaan.
- Stadslandbouw kan bijdragen aan het versterken van de biodiversiteit in de stad.

- *Hoe kan de biodiversiteit in de stad vergroot worden, en in hoeverre kan stadslandbouw daar een bijdrage aan leveren?*

Voorbeeld - Almere Oosterwold

Oostelijk van de stad Almere wordt binnenkort gestart met de ontwikkeling van het stadsdeel Almere Oosterwold. In het gebied van 4.300 ha worden 15.000 woningen gebouwd; minimaal 50% van het gebied is gereserveerd voor stadslandbouw. Omdat Almere streeft naar het sluiten van kringlopen moet afval zoveel mogelijk in het gebied gebruikt worden. Bijvoorbeeld door decentrale en gescheiden afvalwaterinzameling en –verwerking en het terugwinning van nuttige stoffen. Decentrale systemen kunnen op kleinschalig niveau ingezet worden en autonoom functioneren. Stadslandbouw wordt ingezet om reststromen te verwerken (bijvoorbeeld vergisten of composteren) en te benutten (meststoffen).

Even buiten Almere Oosterwold staat een voorbeeld van hoe een systeem als dit in de praktijk kan functioneren. In Zeewolde produceert Maatschap van Beek via een co-vergister biogas uit reststromen uit de voedingsindustrie en maaisel uit natuurgebieden, vermengd met mest van het bedrijf. Een warmtekrachtinstallatie zet een kwart van het biogas ter plekke om in duurzame elektriciteit en warmte. De rest van het biogas gaat via een speciale biogasleiding naar de warmtecentrale van Essent in de Polderwijk van Zeewolde (waar 3.000 woningen zijn beoogd). Hierdoor valt de emissie van CO_2 voor verwarming en elektriciteit voor de wijk vijftig procent lager uit dan in een conventionele nieuwbouwwijk. Het restproduct uit de vergister (digestaat) kan weer als meststof in de landbouw worden ingezet. Het bedrijf is daarmee zowel een verwerker van afval als een energieproducent.

FUNCTIES	
Voedsel	√
Energie	√
Kringloop	√
Vrije tijd	√
Educatie	
Community	√
Zorg	
Beheer	√
Korte ketens	√
Biodiversiteit	√

- *Leidt stadslandbouw eventueel tot verdunning (voedsel blijft dichterbij maar andere functies moeten verder weg worden gesitueerd)?*
- *Zijn er duurzame systemen te ontwerpen waarbij de voedsel-reststoffen-kringloop tussen stad en landbouw weer gedeeltelijk gesloten wordt? Welke rol speelt de schaal in de effectiviteit en duurzaamheid van dergelijke systemen? Welke rol kan stadslandbouw spelen?*
- *Is landbouw een goede en veilige bestemming voor (afval) stromen vanuit de stad? Welke alternatieven zijn er?*

Kansen & Knelpunten

Stadslandbouw kan bijdragen aan het sluiten van de voedselkringloop door (organische) reststromen uit de stad te verwerken en hergebruiken als meststof. Dit sluiten van kringlopen kan op verschillende schalen plaatsvinden; op gebiedsniveau (zoals in Oosterwold) maar ook in een buurt.

Wanneer stedelijk GFT afval wordt gecomposteerd (of vergist) en zo terug komt op het land levert het een goede bijdrage aan het verbeteren van de bodemvruchtbaarheid. Bovendien draagt het op die manier bij aan een vermindering in het gebruik van de (kunst) meststoffen fosfaat of stikstof. Omdat fosfaat een schaars wordende delfstof is en voor het produceren van stikstof fossiele brandstof nodig is, is het nuttig reststoffen terug te winnen. Grijs afvalwater kan bijvoorbeeld worden gezuiverd met een helofytenfilter (rietvelden). Zwart water bevat veel fosfaat-fosfor en stikstof, maar regelgeving staat het hergebruik van menselijke urine en feces niet toe. De Graaf (2011) geeft een voorbeeld hoe een stedelijke voedselkringloop er (theoretisch) uit zou kunnen zien, met Rotterdam als uitgangspunt. Maar behoudens het benutten van GFT afval door de landbouw, lijkt het daadwerkelijk verbinden van stedelijke stromen met de landbouw nog ver. Wel zijn er in de praktijk kleinere werkende systemen beschikbaar; zo worden kweekvissen gebruikt om water uit de kwekerij te zuiveren, terwijl restwarmte uit de kas de kweekvijvers verwarmt.

Landbouw kan optreden als producent van bio-energie en zo bijdragen aan de reductie van broeikasgassen. In het eerder genoemde voorbeeld uit Zeewolde worden stedelijke afvalproducten via co-vergisting verwerkt tot biogas. Voor afval verwerking van een zekere omvang gelden echter wel strikte regels. Een andere manier om bio-energie te produceren, is het gebruik van restwarmte uit kassen of het opwekken van elektriciteit door windmolens of zonnepanelen op bedrijfsgebouwen. Een punt van aandacht bij landbouw als energieproducent, is de prijsvorming. Continuïteit van de levering kan een knelpunt vormen wanneer er maar één aanbieder van bio-energie is.

In bovenstaande voorbeelden wordt stadslandbouw niet zozeer als alternatief gezien, maar vooral als ‘emerging economy’. Het heeft een incubator functie, dat wil zeggen dat innovaties uit de stadslandbouw overgenomen kunnen worden door andere systemen.

Onderliggende claims en aannames

- Reststoffen kunnen efficiënt en duurzaam worden gebruikt in stadslandbouw. Stadslandbouw draagt daarmee bij aan een verminderd beslag op voorraden van delfstoffen en een verminderde uitstoot van broeikasgassen.
- Het is mogelijk stoffen kringlopen geheel of gedeeltelijk te sluiten met behulp van stadslandbouw.
- Stadslandbouw kan profiteren van reststromen uit de stad (warmte, organisch afval) dan wel zelf afvalstromen (biogas) voortbrengen die kunnen worden benut in een stedelijke omgeving.

- *Wat zijn eventueel de leereffecten van deze vormen van landbouw voor de reguliere landbouw? (Heeft stadslandbouw een voorbeeldrol? Bijvoorbeeld met betrekking tot innovaties en hechtere relaties met de consument, meer inzicht in de vraag naar voedsel?)*
- *Hoe ‘scoort’ stadslandbouw als het wordt vergeleken met alternatieve vormen van groen in de stad (kijknatuur)?*

Voorbeeld - Oregional

Oregional is een voorbeeld van een korte keten initiatief van boeren in de regio Nijmegen en Arnhem. De coöperatie verkoopt producten van de circa twintig aangesloten leden rechtstreeks aan afnemers binnen de regio. Alle producenten komen uit een straal van vijftig kilometer rondom Nijmegen. Afnemers zijn bijvoorbeeld horeca en zorginstellingen, maar ook bedrijfscateraars en winkels. De producten worden in de regio geproduceerd, verwerkt en geconsumeerd. Er is in principe weinig transport nodig om ze op de juiste plek te krijgen. Dit betekent veelal een verser product, minder voedselkilometers en dus minder CO_2 uitstoot. De boeren krijgen een eerlijke prijs voor hun producten, zodat ze die kunnen maken met aandacht voor het landschap en het welzijn van de dieren. De producten zijn voor particulieren ook te koop bij regionale boerderijwinkels en via de webshop.

FUNCTIES	
Voedsel	√
Energie	√
Kringloop	
Vrije tijd	
Educatie	
Community	
Zorg	
Beheer	
Korte ketens	√
Biodiversiteit	

- *Kan lokaal produceren daadwerkelijk bijdragen aan klimaatdoelstellingen? Hoe dan?*
- *Kunnen deze nieuwe korte ketens een plaats verwerven naast (in plaats van) de reguliere ketens en zo een substantiële bijdrage leveren aan een duurzame stedelijk voedselvoorziening?*

Kansen & Knelpunten

Ons voedselsysteem draagt voor een derde bij aan de mondiale uitstoot van broeikasgassen en draagt dus aanzienlijk bij aan onze Carbon Food Print (Sukkel *et al*, 20101). De lange transportafstand tussen producent en consument (de zogenaamde Foodmiles of voedselkilometers), het consumptiepatroon (groeiend aandeel dierlijke producten, exotische producten), het gebruik van fossiele brandstof voor de primaire productie en de ontbossing ten behoeve van landbouwgrond dragen met name bij aan dit aandeel. Voedselproductie in de omgeving van de consument zou een bijdrage kunnen leveren aan een verminderde uitstoot van broeikasgassen.

Stadslandbouw is via voedsel verbonden met haar directe omgeving, de stad en stedeling. Lokaal geproduceerd voedsel wordt meestal niet via de reguliere kanalen afgezet. In plaats daarvan vormen zich rond deze lokale producten nieuwe directe afzetketens. Daardoor zijn er vaak minder schakels nodig. Het gebruik van korte ketens heeft meerdere voordelen. Het product gaat een minder lange weg van producent naar consument. Een kortere weg betekent vaak een verser product. Bovendien blijft de toegevoegde waarde in de regio, in de lokale economie. Ten slotte kan een kortere weg bijdragen aan bewustwording over lokale, seizoensgebonden producten.

De vraag is of deze regionale voedselketens in voedselkilometers en Carbon Food Print beter scoren dan een voedselketen waarbij geen rekening wordt gehouden met de herkomst van de producten. Onderzoek (Sukkel *et al*, 2010) laat zien dat de consument een groot aandeel kan hebben in gemaakte voedselkilometers; het gaat dan om de autokilometers die veel consumenten maken om hun boodschappen te doen. Wanneer consumenten wat verder moeten rijden naar de boerderijwinkel voor hun 'korte-keten' product, of bijvoorbeeld op meerdere plekken hun boodschappen gaan doen, kan het zijn dat de voedselkilometers die worden bespaard door de korte ketens teniet gedaan worden door de consument. Dit kan ook gelden wanneer lokale producenten elk afzonderlijk met hun producten naar hun afzetkanalen in de stad rijden. Kleinschalig lokaal verwerken van producten kan minder efficiënt zijn in termen van energieverbruik en broeikasgas emissie. Lokaal voedsel kan zo een grotere Carbon Foot Print krijgen dan die uit de reguliere kanalen.

Onderliggende claims en aannames

- Stadslandbouw kan, door de kortere ketens, bijdragen aan het terugdringen van voedselkilometers en zo de Carbon Foot Print.
- Stadslandbouw kan bijdragen aan bewustwording rondom het eten van seizoensgebonden producten.

- *Hoe kan het logistieke systeem voor voedselproductie en transport beter worden afgestemd op korte ketens? Welke keten- en distributieconcepten dragen bij aan het verminderen van voedselkilometers?*

Voorbeeld - De Bioakker

De Bioakker is een zogenaamde pluktuin. De tuin wordt onderhouden door een ondernemer, die op meerdere stukken land in en om de stad groenten verbouwt. De Bioakker is één van die stukken land. Het ligt middenin Zutphen, en wordt gebruikt als de pluktuin. Voor €100 kunnen mensen lid worden van de tuin. Vervolgens kunnen ze voor dit bedrag de groenten zelf oogsten. De oogst rekenen ze af via internet; dat gebeurt in vertrouwen want er is geen controle op. Als een lid zijn €100 opgemaakt heeft, moet hij of zij opnieuw geld overmaken. Leden mogen helpen met het onderhoud van de tuin, maar zijn daartoe niet verplicht. Momenteel kent de tuin meer dan 190 leden. De Bioakker wordt volledig biologisch bebouwd en er wordt geen dierlijke mest gebruikt. De prijzen van de Bioakker liggen relatief laag, zodat biologische producten voor een groot publiek beschikbaar worden. Af en toe worden er activiteiten georganiseerd voor de leden.

FUNCTIES	
Voedsel	√
Energie	
Kringloop	
Vrije tijd	
Educatie	
Community	
Zorg	
Beheer	√
Korte ketens	√
Biodiversiteit	

- *Wat is de impact van grondkwaliteit en de stedelijke omgeving (luchtverontreiniging) op de kwaliteit van voedselproducten?*

Kansen & Knelpunten

Productieruimte van voldoende kwaliteit - met betrekking tot omvang, grondkwaliteit (verontreiniging) en toegankelijkheid - die ook nog voor een langere periode beschikbaar is, is schaars in de stad. Anderzijds komt dankzij de crisis meer grond tijdelijk beschikbaar. Het beleid en de regelgeving is vaak echter nog niet afgestemd op grootschalige productie van voedsel in de stad.

Hoewel niet altijd, gaat het bij stadslandbouw natuurlijk vaak om het produceren van voedsel. Het geproduceerde voedsel wordt meestal direct (of via een tussenhandelaar) aan de stedeling verkocht, of zelfs door de stedeling zelf verbouwd. Door voedsel in de stad te produceren, kunnen mensen hun voedsel zelf zien groeien, is er vaak een directe relatie met de producent, en is vers voedsel altijd dichtbij. Dit is ook zo in geval van de Bioakker. Deze bevindt zich midden in de stad; mensen hoeven dus niet ver te fietsen om hun verse groenten te halen. Doordat mensen zelf hun groenten uit de tuin halen, is de keten erg kort. Bovendien vergroten mensen op deze manier hun bewustzijn en kennis over hoe voedsel groeit, en gaan zij wellicht anders denken over (gezond) voedsel (hoewel de groep die op een tuin als deze afkomt vaak al bewust met voedsel bezig is).

Een knelpunt is dat de Bioakker niet dicht bij de supermarkten ligt, waardoor de drempel om er naar toe te gaan voor veel mensen hoger wordt. De binding met de stad loopt dan via een kleine groep betrokkenen.

Onderliggende claims en aannames

- Stadslandbouw biedt kansen voor het telen van bijvoorbeeld etnische groenten. Specifieke groenten die niet via de reguliere (supermarkt) kanalen te krijgen zijn.
- Direct contact met (de productie van) voedsel leidt tot meer bewustwording en gezondere eetpatronen of eetgedrag.
- Als mensen gaan meepraten over de kwaliteit en herkomst van voedsel kan dat een hefboomwerking hebben.
- Stadslandbouw biedt kansen als het gaat om de versheid, smaak en voedingswaarde van producten. Een voorbeeld zijn bepaalde smaakvolle aardbeiensoorten die niet meer te verkrijgen zijn in de winkel omdat ze kwetsbaarder zijn en daardoor minder geschikt zijn voor de reguliere keten.

- *Is het veronderstelde effect van stadslandbouw - lokale voedselproductie - op bewustwording en daarmee gezondere eetpatronen aantoonbaar?*

Voorbeeld - Moestuin Maarschalkerweerd

Moestuin Maarschalkerweerd biedt dagbesteding en arbeidsintegratie aan mensen met een grotere afstand tot de arbeidsmarkt. Zij werken in de tuin, de moestuinwinkel en het lunchcafé. Het project biedt via leer- en werktrajecten jongeren met een arbeidshandicap de mogelijkheid te integreren in de arbeidsmarkt. Mensen die naar Maarschalkerweerd komen voor dagbestedingsactiviteiten of arbeidsintegratie worden begeleid door professionals. Deze professionals worden hierin ondersteund door een enthousiaste groep vrijwilligers. De tuin is biologisch, en er worden bijzondere en oude rassen gekweekt. Naast groenten en fruit worden er ook kruiden verbouwd en is er een bijenstal. Er is een speeltuin voor kinderen aanwezig en een educatief project voor scholen beschikbaar.

FUNCTIES	
Voedsel	√
Energie	
Kringloop	
Vrije tijd	√
Educatie	√
Community	
Zorg	√
Beheer	
Korte ketens	√
Biodiversiteit	√

- *Hoe kunnen mensen de stap maken van (tijdelijke) werkgelegenheid in stadslandbouwprojecten naar een baan in de reguliere wereld?*
- *Wat is het daadwerkelijke effect van participatie in stadslandbouwprojecten op gezondheid en welbevinden van deelnemers? Kunnen deze indirecte effecten in baten worden uitgedrukt? Hoe verhoudt dit zich tot eventuele andere initiatieven (in het groen)?*

Kansen & Knelpunten

De laatste jaren is het aandeel landbouwbedrijven met een zorgtak flink toegenomen. Er is al veel onderzoek gedaan naar de voordelen van het werken in het groen voor mensen met een zorgvraag (onder andere: Ernst & Young, 2012). Een zorgboerderij kan zorg bieden aan verschillende typen zorgvragers, zoals ouderen, mensen met een verstandelijke beperking, mensen met een burn-out, of ex-verslaafden. Zorgvragers krijgen op de zorgboerderij (weer) een ritme en dagindeling, ze werken vaak samen met anderen en het werk op het land en in de buitenlucht werkt voor veel mensen rustgevend en ontspannend. Bovendien kunnen mensen vaak letterlijk de vruchten van hun werk plukken. Zorgboerderijen zijn vaak gelegen in de stadsrand of in het buitengebied rondom de stad. Het bovenstaande voorbeeld is juist meer in de stad gelegen, met als voordeel dat de werknemers minder ver hoeven te reizen. De zorgbedrijven leveren vaak in aan de (landbouw) productiekant. De zorginkomsten zijn een wezenlijk onderdeel van de bedrijfsvoering. Deze zorginkomsten staan onder druk vanwege bezuinigingen in de geestelijke gezondheidszorg.

Onderliggende claims en aannames

- Stadslandbouw biedt mensen inspiratie náást hun reguliere werk. Het is voor anderen een vorm van dagbesteding of een manier om te re-integreren in het arbeidsproces. Het is daarom op verschillende manieren een kans om (letterlijk) te gronden of te aarden.
- Stadslandbouw is ook een plek om te leren, certificaten te halen en competenties te ontwikkelen; mensen kunnen bijvoorbeeld beter leren samenwerken. Het gaat dus niet alleen om het nuttig doorbrengen van de dag, maar ook om het vergroten van iemands kansen en zo doorstroom naar de reguliere arbeidsmarkt.
- Stadslandbouw draagt bij aan een alternatieve economie; een tijdelijk vangnet voor mensen 'in between jobs' of met een burn-out.
- Stadslandbouw biedt kansen om creatieve mensen én low-potentials met elkaar in contact te brengen (verweving). Dit leidt tot stedelijke vitaliteit en sociale cohesie.
- De aanraking met groen heeft een positief effect op de gezondheid, het welbevinden en het herstel van mensen.

- *Wat is de rol van stadslandbouw in re-integratie, en hoe verhoudt zich dat tot zorglandbouw? (Hoe) kan stadslandbouw de rol van de sociale werkplaats overnemen?*

Voorbeeld - Moestuintjes IJburg

Op een braakliggend terrein op het Haveneiland in IJburg zijn tientallen kleine moestuintjes aangelegd. Eerst is een IJburgse volkstuinvereniging opgericht. Geïnteresseerden huren van de vereniging drie bakken in een bouwpakket. Voor €75 krijgen ze naast die bouwpakketten aarde, worteldoek, het benodigde stuk grond (3,6 m2) voor een jaar en zijn ze lid van de volkstuinvereniging. Er is plek voor 68 tuintjes. De gemeente heeft gezorgd voor een hek om de tuinen, houtsnippers op de paden, en geëgaliseerde grond.

Het idee van een project als dit is dat mensen niet alleen hun eigen groente verbouwen en bovendien lekker buiten kunnen zijn, maar ook dat ze elkaar ontmoeten in de publieke ruimte. Zo komen buren en andere buurtbewoners nader tot elkaar.

Overheden en grondeigenaren zijn vaak terughoudend in het beschikbaar stellen van grond voor (tijdelijke) tuinen. Tijdelijkheid gebruik kan immers leiden tot een permanente claim. Dat buurttuinen niet perse permanent hoeven zijn laten de Franse Jardins Partagés zien. De Jardins Partagés werken met tijdelijke gebruikscontracten tussen eigenaar en gebruiker – de bewoners - (Jonkhof *et al*, 2012).

- *Wie doet er mee in stadslandbouwprojecten? Hoe kan worden geborgd dat geen groepen worden buitengesloten?*
- *Welke extra maatregelen moeten worden genomen om ook moeilijker bereikbare groepen toegang te verlenen?*

FUNCTIES	
Voedsel	√
Energie	
Kringloop	
Vrije tijd	√
Educatie	
Community	√
Zorg	
Beheer	√
Korte ketens	
Biodiversiteit	

Kansen & Knelpunten

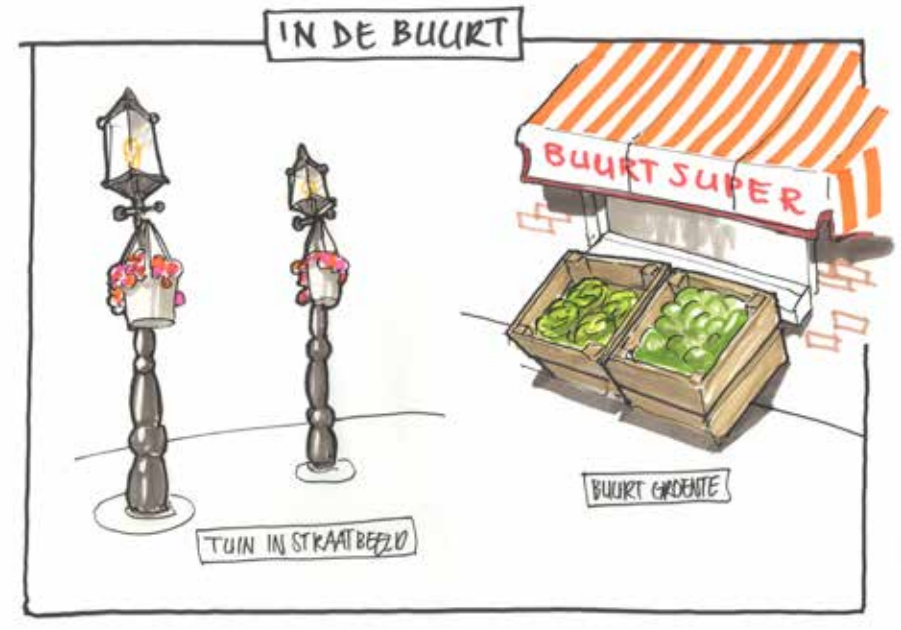
Het bovenstaande voorbeeld is een tijdelijk of in elk geval verplaatsbaar project. Hoewel we eerder al aangaven dat tijdelijkheid ook zijn nadelen heeft, maakt het projecten als deze ook mogelijk. Het samen tijdelijk inrichten van de (braakliggende) ruimte geeft mensen een gezamenlijk doel, wat ze bij elkaar kan brengen.

Mensen werken niet alleen samen in, maar ook samen aan de wijk.

De vraag is wel wie er bij projecten als dit betrokken worden, en wie er buiten de boot vallen. Is er voor iedereen een plek of is er een beperkte groep die toegang (fysiek, gevoeld of anderzijds) heeft?

Onderliggende claims en aannames

- Werken in de groene omgeving zorgt ervoor dat mensen elkaar ontmoeten. En het gezamenlijk werken leidt tot grotere sociale cohesie en draagt zo bij aan een betrokken woonomgeving.
- In buurtprojecten is ruimte voor alle buurtbewoners om mee te doen.
- Voedsel heeft een verbindende waarde; iedereen moet eten en er wordt gemakkelijk gepraat over voedsel, ook over bijvoorbeeld de verschillen tussen culturen.

- *In hoeverre en op welke manier leiden stadslandbouwprojecten tot participatie en in hoeverre en op welke manier leidt dat vervolgens tot sociale cohesie?*

Voorbeeld - ’t Geertje

‘t Geertje is een biologische veehouderij in het Groene Hart. Het bedrijf heeft vooral geiten maar er zijn ook melkkoeien, varkens, kippen en paarden. De melk van de koeien en geiten wordt verwerkt tot kaas en andere zuivelproducten, die in de boerderijwinkel - samen met andere biologische streekproducten - verkocht worden. Ook is er een restaurant waar de producten geproefd kunnen worden en waar pannenkoeken worden geserveerd. Daarnaast worden boten, kano’s en fietsen verhuurd en is er de mogelijkheid om in een trekkershut of op de mini-camping te overnachten. ’t Geertje organiseert ook bedrijfsuitjes, kinderpartijtjes en vrijgezellenfeestjes op het bedrijf. Het bedrijf ontvangt ongeveer 100.000 bezoekers per jaar.

FUNCTIES	
Voedsel	√
Energie	
Kringloop	
Vrije tijd	√
Educatie	
Community	
Zorg	
Beheer	
Korte ketens	√
Biodiversiteit	

- *Wat is de toegevoegde waarde van recreatie in een agrarische omgeving, bijvoorbeeld ten opzichte van groen? Is het zinvol om als stad agrarische recreatie dichtbij de stad te stimuleren?*
- *Wat zijn de verschillen tussen recreatie op een agrarisch bedrijf in het ommeland, en recreatie in een meer stedelijk stadslandbouwproject?*
- *Welke andere ‘recreatie’ behoeften spelen er, waar stadslandbouw op kan inspelen?*

Kansen & Knelpunten

Stadslandbouw wordt vaak gecombineerd met recreatie. Voor stadsboerderijen is de doelgroep vlakbij en een stadsboerderij sluit ook goed aan bij wat veel mensen zoeken; rust, ruimte, dieren en planten. Recreatiemogelijkheden zijn vaak te vinden op multifunctionele landbouwbedrijven. Sommige daarvan hebben de agrarische tak voor een groot gedeelte afgesloten en zijn nog slechts 'ter decoratie' agrarisch. Andere bedrijven hebben nog wel een grote agrarische tak, die vaak ook een deel van de aantrekkingskracht van het bedrijf vormt. Recreatie past echter ook goed bij stadslandbouwinitiatieven zoals buurttuinen of volkstuinen; deelnemers zijn daar vaak bij betrokken omdat het werken op het land een fijne manier is om te ontspannen.

Wanneer bedrijven veel bezoekers ontvangen, kan dit tot overlast leiden, vooral omdat dit soort bedrijven vaak op locaties gelegen zijn waar de verkeersdoorstroom sowieso niet optimaal is (kleine weggetjes op het platteland of juist drukke straten in de stad). Ook regelgeving kan voor bedrijven als dit lastig zijn, omdat ze vaak te maken hebben met zowel agrarische als (bijvoorbeeld) horeca-gerelateerde regelgeving, die ook nog wel eens strijdig met elkaar kunnen zijn.

Onderliggende claims en aannames

- Er is behoefte aan recreatie waarin verbinding wordt gelegd met voedsel en landbouw.
- Er liggen volop kansen voor dit type recreatie in de stad (-srand) of het directe ommeland, maar recreatie kan ook op stadslandbouwinitiatieven in de stad zelf plaatsvinden.

- *Hoe kan de gemeente omgaan met vergunningen voor recreatie, ook met het oog op 'reguliere' bedrijven? (Het afgeven van een horecavergunning kan bijvoorbeeld problemen geven voor het plaatselijke café.)*
- *Leidt dit type recreatie dicht bij of in de stad tot andere verkeersstromen?*

Voorbeeld - Buorkje op 'e Skoalle

Basisschoolleerlingen van twee scholen in Leeuwarden volgen één hele dag en twee middagen workshops op het gebied van voedsel - teelt en eten - verzorgd door MBO studenten van het AOC Friesland/Nordwin college (specifiek de opleiding Sport, Recreatie en Toerisme). Het gaat bijvoorbeeld om workshops planten zaaien, ketchup maken, smaaktests doen, groentekisten timmeren en schilderen en daar vervolgens de planten in planten. De MBO leerlingen (3e en 4e jaars) bereiden de programma onderdelen zoveel mogelijk zelfstandig voor. Ze krijgen de ruimte om zelf onderdelen te bedenken en uit te (laten) voeren. Zo werden de bouwpakketen van de groentekisten samengesteld door medeleerlingen uit de bouwkundige hoek. Behalve als lesonderdeel voor haar leerlingen (en een nuttige bijdrage aan het basisschoolonderwijs) ziet het Nordwin dit programma als promotie voor (groen) AOC onderwijs.

FUNCTIES

- Voedsel
- Energie
- Kringloop
- Vrije tijd
- Educatie √
- Community √
- Zorg
- Beheer
- Korte ketens
- Biodiversiteit

- *Moet kennis van gezonde voeding een prominenter onderdeel worden van basis en middelbaar onderwijs?*
- *Hoe kunnen middelbare schoolleerlingen en jong volwassenen worden betrokken bij het thema voeding?*
- *Als mensen (kinderen) zelf met eten bezig zijn, leidt dat inderdaad tot bewuster eten?*

Kansen & Knelpunten

Stadslandbouw leent zich goed voor educatie rondom eten en gezondheid. Landbouw dichtbij of in de stad biedt mogelijkheden om de stedeling – vooral kinderen – te laten zien hoe ons voedsel groeit, wat er voor nodig is om het te produceren en hoe je het kunt verwerken. Er zijn in de praktijk vele voorbeelden van educatie op boerderijen, maar ook via school- of buurttuinen. De programma's zijn meestal gericht op leerlingen van basisscholen. De school- en buurttuinen bieden vaak de ruimte aan kinderen om zelf planten te verzorgen en de oogst zelf te verwerken tot een gerecht. Dit laatste biedt de mogelijkheid om ook de ouders en buurt bij het onderwerp te betrekken.

Voor de basisschoolleerlingen is educatie op een stadsboerderij of schooltuin leerzaam én leuk. De meerwaarde van een dergelijk project kan worden vergroot door zo goed mogelijk aan te sluiten op de brede leerdoelen die scholen hebben. Het gaat dan niet alleen om bewustwording ten aanzien van voedsel, maar ook om het aansluiten op rekenvaardigheden, taalvaardigheid en biologie. Voorbeelden uit het programma zoals hierboven beschreven zijn het opmeten van de kisten, het uitrekenen van de benodigde hoeveelheid plastic, timmeren, en natuurlijk leren hoe je zaait en hoe groente en kruiden er uitzien. Omdat normaalgesproken veel oefeningen op school gericht zijn op cognitieve vaardigheden heeft het opdoen van praktische ervaringen als deze een grote meerwaarde.

Knelpunt is dat basisscholen vastzitten aan strikte programma's en er daardoor weinig ruimte overblijft voor nieuwe onderdelen. Het ontbreekt de scholen vaak ook aan menskracht en financiële middelen. Dat het Nordwin college het programma kosteloos aanbiedt en grotendeels zelf uitvoert (de basisschooldocenten hebben geen rol in het programma) is een uitkomst voor de deelnemende basisscholen. De betrokken docenten en basisschoolleerlingen waren dan ook zeer te spreken over de uitvoering van het programma.

Natuurlijk kunnen ook middelbare schoolleerlingen en volwassenen hun kennis van (gezond) voedsel en teelttechnieken vergroten door bij stadslandbouw betrokken te zijn. De beleefwereld van middelbare schoolleerlingen en jong volwassenen staat echter wat verder af van stadslandbouw. Deze groep is daarom moeilijker te betrekken bij dit onderwerp.

Onderliggende claims en aannames

- Als kinderen jong in aanraking komen met voedsel(productie) leidt dat tot meer begrip en bewustwording, en daarmee op latere leeftijd tot minder kans op gezondheidsrisico's.
- Lessen over voedsel zijn goed te combineren met andere leerdoelstellingen.
- Stadstuinbouwinitiatieven zijn een goed(koper) alternatief voor schooltuinen en Natuur- en Milieu-educatie (NME).

- *Is stadslandbouw beter dan (of gelijk aan) schooltuinen/Natuur-Milieu Educatie in staat om bewustwording tot stand te brengen? Is het een goed alternatief?*
- *Is het effect van stadslandbouw groter wanneer ook de ouders bereikt worden?*

Voorbeelden - Daken, gevels en gebouwen, gesloten ketens

Als extra categorie bespreken we hier enkele innovatieve voorbeelden van stadslandbouw die moeilijk in één van de bovengenoemde thema's zijn onder te brengen maar die wel gezien worden als perspectiefvolle ontwikkelingen: (1) landbouw en groen op daken, gevels en in kantoorgebouwen en (2) gesloten ketens.

Steden beschikken over aanzienlijke oppervlaktes platte daken en gevels. Een deel kan geschikt gemaakt worden voor beplanting. Veel steden kennen al programma's om groene daken te stimuleren. Groene daken dragen bij aan een aantrekkelijke stedelijke omgeving, een beter stedelijk klimaat (vermindering van het Heat Island effect), grotere biodiversiteit en buffering van het regenwater. Niet alle daken zijn qua constructie, toegankelijkheid en ligging geschikt voor een dergelijke toepassing, maar er zijn een aantal aansprekende voorbeelden.

In de zomer van 2012 is op een kantorencomplex langs de A10 in Amsterdam een daktuin met een oppervlakte van 3.000 m^2 geopend. Het dak ligt op het voormalige V&D kantoor dat als geheel gerenoveerd werd. Er zijn grote houten bakken geplaatst, er is een irrigatiesysteem aangelegd en er is aarde naar boven gebracht. Op het dak worden groente en fruit verbouwd voor de bedrijfsrestaurants in het pand. Individuele werknemers kunnen zich ook aanmelden voor een eigen moestuintje. Achterliggend idee is dat medewerkers van verschillende bedrijven elkaar tegenkomen in hun aangrenzende tuintjes. Het is ook mogelijk om vergaderplaatsen op het dak te huren.

- *Welke bijdrage leveren groene daken/gevels aan de verbetering van het stedelijk klimaat?*
- *Zijn er rendabele business concepten van daktuinen mogelijk? Dezelfde vraag geldt voor teelt in kantoorgebouwen.*

** www.brooklyngrangefarm.com | ** www.uitjeeigenstad.nl*

In de VS draaien bedrijven met commerciële daktuinen, deze bieden naast voedselproductie andere activiteiten aan. Een sprekend voorbeeld is Brooklyn Grange* met een oppervlakte van 4.000 m^2. Het bedrijf levert aan restaurants, staat op boerenmarkten, organiseert events en heeft een CSA (Community Supported Agriculture) met een 40-tal aangesloten leden. De unieke ligging met zicht op Manhattan is nadrukkelijk onderdeel van het business model van het bedrijf.

Een nieuw aandachtspunt is de teelt in (leegstaande) kantoorgebouwen. Met moderne teelt-, klimaat- en belichtingstechnieken is teelt zonder natuurlijk licht (op substraat) technisch mogelijk. Dankzij de leegstand is er voldoende oppervlakte beschikbaar. Bovendien kan teelt dichtbij het afzetgebied aantrekkelijk zijn. De vraag is of er haalbare business-concepten zijn. Er lopen de nodige initiatieven, maar in de praktijk draaiende voorbeelden zijn er nog niet.

Er zijn steeds meer voorbeelden van bedrijven die zoveel mogelijk de gehele keten in eigen hand houden met als argument om zo rendabel en duurzaam te kunnen werken. Een sprekend voorbeeld is *Uit je eigen stad*** dat onlangs haar locatie aan de Marconistrip in Rotterdam opende. Teelt, verwerking en verkoop vinden op één locatie plaats. Het bedrijf combineert glastuinbouw, buitenteelt, dierhouderij (kippen en vis) met een restaurant, winkel en ruimte voor vergaderingen en events. De komende jaren moet uitwijzen of het business-concept rendabel is.

- *In hoeverre kunnen voor kantoorgebouwen duurzame teeltsystemen (energie, kringlopen) ontwikkeld worden?*
- *Welke beleidsarrangementen zijn nodig op innovatie in stadslandbouw te stimuleren en faciliteren?*

BESCHOUWING

Stadslandbouw is multifunctioneel en multidisciplinair

Eeuwenlang bestond er een natuurlijke verbinding tussen stad en landbouw. Mede door de introductie van kunstmest, conservering van voedsel, mechanisatie in de landbouw en nieuwe vormen van voedseltransport is deze verbinding de afgelopen eeuwen verwaterd (Steel, 2008). De motivaties en drijfveren achter het herstel van deze verbinding zijn zeer divers. In sommige gevallen staat een meer economische en pragmatische insteek voorop. Dit is bijvoorbeeld het geval wanneer het gaat om het verhogen van de directe baten van de voedselproductie door het verkorten van ketens of het creëren van meerwaarde zoals extra kwaliteit of bewustwording. In andere gevallen zijn meer sociale en ideële motieven leidend. Dat geldt bijvoorbeeld voor die initiatieven die als belangrijkste doelstelling hebben om mensen bij elkaar te brengen, kinderen in contact te brengen met voedsel en groen en mensen een veilige leer- werk plek te bieden. Ook ecologische overwegingen ten aanzien van kringlopen en klimaat spelen bij veel initiatieven een belangrijke rol. Veel initiatieven hebben als (neven) doelstelling om natuur, groen en biodiversiteit dicht onder de mensen te brengen.

Deze verkenning naar ‘Groen en boer zijn in en om de stad’ biedt het brede spectrum van stadslandbouw. Het maakt inzichtelijk welke functies stadslandbouw kan vervullen, en aan welke beleidsthema’s ze een bijdrage kan leveren. Deze verkenning licht slechts een tipje van de sluier op, en is verre van compleet. Wat deze verkenning daarom zeer duidelijk maakt is dat er - alleen al in Nederland - veel verschillende soorten en maten initiatieven zijn waarin geprobeerd wordt groen, boer en stad (weer) te verbinden. Het laat ook zien dat stadslandbouw volop in ontwikkeling is. Teelt in en op gebouwen alsook nieuwe bedrijven zoals *Uit je eigen stad* verkennen de grenzen van stadslandbouw. Stadslandbouw staat nog in de kinderschoenen!

Hoe hard zijn de claims?

In potentie lijkt stadslandbouw voor alle aspecten van duurzaamheid en voor een breed spectrum aan beleidsthema's een meerwaarde te kunnen bieden. Deze verkenning maakt echter nog iets anders duidelijk; de ontwikkeling van stadslandbouw in Nederland is omgeven door een veelheid van claims en vragen die in veel gevallen niet of onvoldoende onderbouwd en beantwoord zijn. Dit geldt zowel voor de directe als voor de indirecte baten.

Zo zijn er bijvoorbeeld ten aanzien van de economische duurzaamheid nog weinig voorbeelden bekend van een echt duurzame business modellen voor de langere. Voor de waarde van vastgoed geldt weliswaar dat er een positieve relatie lijkt te zijn tussen huizenprijzen en de aanwezigheid van groen, maar onduidelijk is of en hoe stadslandbouw hieraan ook een zelfde bijdrage kan leveren. Iets vergelijkbaars speelt bij thema's rondom gezondheid en sociale cohesie. Er zijn goede aanwijzingen dat de aanwezigheid van groen hier een positieve invloed op kan hebben, maar of en hoe dit ook geldt voor de aanwezigheid van stadslandbouwinitiatieven - en vooral, hoe deze daar op een efficiënte en doelmatige wijze een bijdrage aan kunnen leveren - is nog met veel vragen omgeven. Ditzelfde geldt ook voor de claims en ambities ten aanzien van duurzaamheid. Het gebruik van korte ketens wordt vaak genoemd als duurzaamheidsvoordeel van voedselproductie in- en om de stad. De vraag is echter of deze claim terecht is, gezien het logistiek zeer efficiënt georganiseerde reguliere (mondiale) voedselsysteem. Ook als het gaat om het sluiten van kringlopen zijn er nog weinig voorbeelden te vinden waarin claims daadwerkelijk hard worden gemaakt. Daarnaast is er, wat betreft het verhogen van natuur- en biodiversiteitswaarden in de stad, nog relatief weinig bekend over de (on)mogelijkheden om deze waarden te combineren met functies als voedselproductie, recreatie en educatie. Al met al betekent dit dat hoewel ons onderbuik gevoel zegt dat stadslandbouw bij kan dragen aan sociale, economische en ecologische duurzaamheid, er in de praktijk nog weinig hard (wetenschappelijk) bewijs is voor deze claims. Wel zijn er verschillende aanwijzingen en is anekdotisch materiaal beschikbaar, waarvan de voorbeelden getuigen.

Eén van de belangrijkste uitdagingen voor de verdere doorontwikkeling van deze initiatieven rondom groen en boer zijn in de stad is dan ook om gaandeweg te werken aan de verdere onderbouwing van deze claims en op zoek te gaan naar de antwoorden op veel van de openstaande vragen. De overheid kan daarin een belangrijke rol spelen. Bijvoorbeeld door bij te dragen aan de ontwikkeling en ontsluiting van kennis op dit onderwerp. Deze verkenning kan dan een eerste bouwsteen zijn op weg naar een richtinggevende (kennis- en actie-) agenda voor stadslandbouw in Nederland.

Stadslandbouw en regulier vullen elkaar aan

Wat deze verkenning ook laat zien is dat voedselproductie weliswaar bij de meeste initiatieven voorkomt maar dat dit nooit de enige functie is van een initiatief. Het feit dat tijdens het maken van dit rapport voorbeelden in onze gedachte regelmatig 'van beleidsthema wisselden', geeft al aan dat veel initiatieven aan meerdere thema's hun bijdrage leveren. Het is juist de multifunctionaliteit – of multidisciplinariteit - van stadslandbouwinitiatieven die ervoor zorgt dat het weinig zinvol is discussie te voeren over de efficiëntie of meerwaarde van voedselproductie in stadslandbouw versus voedselproductie in reguliere landbouwsystemen. Deze twee systemen sluiten elkaar immers niet uit. Ze zijn complementair aan elkaar. Daar waar de reguliere landbouw een spoor lijkt te volgen van functies scheiden en kostprijsverlaging, kan stadslandbouw gebruik maken van verbinding en waarde creatie. En daar waar in de reguliere landbouw met name aandacht is voor efficiëntie van productie, ligt bij stadslandbouw de focus op smaak en uniciteit van een product. Tenslotte, daar waar de afstand van voedselproductie tot de consument steeds groter wordt bij de reguliere productie, kan stadslandbouw juist de relatie tussen voedsel en consument bewaken of herstellen en aandacht vestigen op nieuwe markten en ontwikkelingen.

Overigens is deze complementariteit waardevoller wanneer er ook daadwerkelijk sprake is van kruisbestuiving tussen beide systemen. Bijvoorbeeld doordat stadslandbouwinitiatieven kunnen profiteren van innovaties en technologieontwikkeling uit de reguliere landbouw, of andersom wanneer de reguliere landbouw profiteert van de verbinding die stadslandbouw met de consument legt. Bij het stimuleren van deze kruisbestuiving kan de overheid een belangrijke rol spelen.

AANBEVELINGEN VOOR BELEID

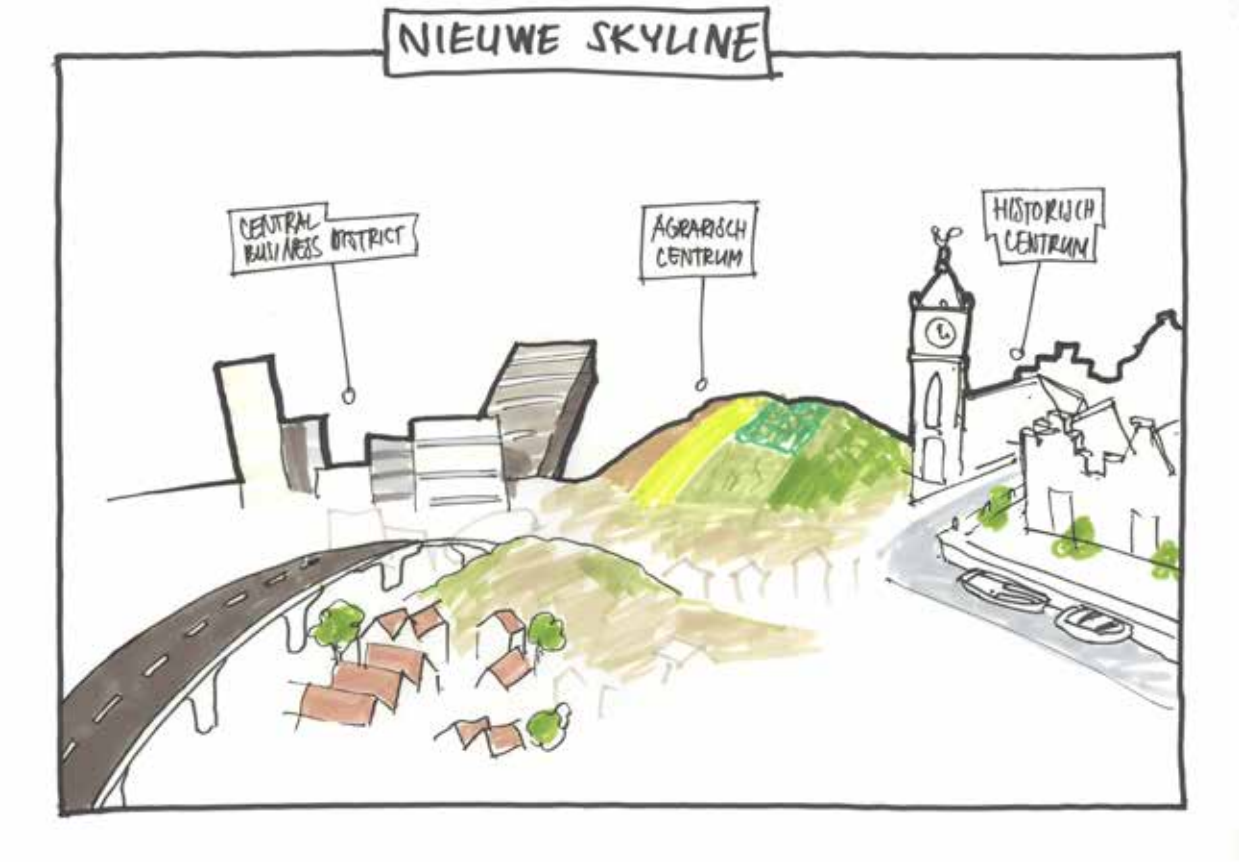
Voordat we ingaan op wat beleid voor stadslandbouw kan betekenen, en andersom, is het belangrijk om te vermelden dat stadslandbouw ondertussen niet meer onbekend is bij lokale en landelijke overheden. Het is het vermelden waard dat het toenmalige ministerie van LNV in 1995 in het kader van *Visie Stadslandschappen* al een verkenning stadslandbouw liet uitvoeren. De verkenning stipte veel herkenbare punten aan, zonder dat daar in de jaren erna (beleidsmatig) gevolg aan is gegeven. De afgelopen jaren staat stadslandbouw weer in de belangstelling bij de overheid. Zo droeg het toenmalige ministerie van LNV bij aan Agromere, dat op haar beurt de gemeente Almere weer inspireerde tot het opnemen van stadslandbouw in de ontwikkeling van Almere Oosterwold. Zo ook ondersteunt het ministerie van Economische Zaken (EZ) het Stedennetwerk stadslandbouw*. Het stedennetwerk is een netwerk waarin stedelijke beleidsmakers en ondernemers samenkomen om ervaringen uit te wisselen en te discussiëren over toepassingen van en voorwaarden voor stadslandbouw. Recent hebben een coalitie van bedrijven, twee ministeries (EZ en I&M) en Wageningen UR een Green Deal gesloten om te komen tot opschaling en versnelling van initiatieven op het gebied van stadslandbouw. Ook lokaal wordt er niet stil gezeten. Steden als Almere, Groningen en Rotterdam timmeren hard aan de weg als het gaat om stadslandbouw.

De beleidsinitiatieven rondom stadslandbouw zijn vaak nog weinig coherent. Daar stadslandbouw een bijdrage kan leveren aan een breed spectrum van beleidsthema's, zoals gezondheid, vergroening en een leefbare stad, past het bij verschillende departementen. Dit geldt zowel landelijk als lokaal. Waar meerdere partijen verantwoordelijk zijn, is het risico dat soms juist niemand de verantwoordelijkheid neemt. Een ander kan het immers ook doen. Een belangrijke uitdaging is daarom om verschillende ministeries te verbinden rondom het thema stadslandbouw, en samen de verantwoording te dragen. Wellicht dat het voormalige ministerie van EZ hierin het voortouw kan nemen, aangezien landbouw en/of voedselproductie de verbindende schakel is in stadslandbouw. Hieruit zou een landelijke richtinggevende visie op stadslandbouw kunnen voortvloeien. Uit gesprekken in het Stedennetwerk Stadslandbouw blijkt dat gemeentes behoefte hebben aan zo'n visie, omdat zij aan willen sluiten bij de richting die het rijk met stadslandbouw op wil. Aansluiten bij een landelijke visie – of alleen al het bestaan van een landelijke visie - is voor hen bovendien een legitimatie om zich met het thema bezig te houden. Ook hierin zou het ministerie van Economische Zaken het voortouw kunnen nemen.

** www.stedennetwerkstadslandbouw.nl*

Ook op andere manieren kan worden geleerd van wat er in andere landen en steden al gebeurt rondom stadslandbouw (en beleid). New York en Toronto hebben richtinggevende programma's ontwikkeld waarin voor de initiatiefnemers een leidende rol is weggelegd. Zo is er in New York het Greem Thumbs programma. Vanuit dit programma worden vergunningen geregeld voor groepen burgers die een stadstuin willen beginnen en daarmee de wijk willen opknappen. Ook krijgen de burgers uit dit programma zaden, grond en gereedschap. Dit initiatief heeft eraan bijgedragen dat er in New York nu rond de 700 buurt- en instellingstuinen zijn. Het is zaak te leren van dit soort initiatieven; wat blijkt te werken, en wat niet? Wat zou in Nederland ook kunnen werken? Overigens leert New York ons nog een goede les rondom stadslandbouw. In New York is de 'stadslandbouwbeweging' opgekomen vanuit de bevolking zelf. In de jaren '70 waren er verschillende 'grassroots' groepen die gewoon begonnen met stadstuinen en andere stadslandbouwprojecten op braakliggende terreinen. Het stadsbestuur stond dat toe omdat die groepen de buurten waarin zij actief waren vaak een nieuwe impuls gaven. Tegenwoordig speelt het stadsbestuur van New York zelf ook een grote rol in het bevorderen van stadslandbouw, door programma's zoals Green Thumb, maar ook door beleid op stadslandbouw en voedsel te ontwikkelen en daarmee die grassroots groepen een legitimatie te geven. Zo kunnen de initiatiefnemers en overheid elkaar versterken. Een samenwerking tussen overheid en initiatiefnemers in de stadslandbouw zou ook in Nederland vormgegeven kunnen worden, zowel landelijk als lokaal.

Een belangrijke voorwaarde voor een landelijke visie is dan wel het onderzoeken van de claims van stadslandbouw, zoals ook al is opgemerkt in het voorgaande hoofdstuk. Wanneer duidelijk(er) wordt wat stadslandbouw daadwerkelijk kan bijdragen aan stad en maatschappij, wordt een investering legitiem. Bovendien geeft inzicht in de bijdrage van stadslandbouw ook richting aan de manier waarop stadslandbouw het beste vorm kan worden gegeven voor het behalen van bepaalde beleidsdoelen. Momenteel wordt op verzoek van het stedennetwerk stadlandbouw en met ondersteuning van het ministerie van EZ, Tilburg en Rotterdam een Maatschappelijke Kosten & Baten Analyse (MKBA) van stadslandbouw uitgevoerd. Begin 2013 worden de resultaten van deze studie verwacht.

Naast de meer algemene en overkoepelende aanbevelingen voor het beleid in de vorige paragraaf, geven we hier ook meer specifieke aanbevelingen, of uitdagingen, weer.

Regelen

- De overheid zou flexibeler kunnen zijn met betrekking tot ontwikkelingsruimte, vergunningen en bestemmingsplannen, om zo de mogelijkheden voor innovaties in de stadslandbouw – en het slagen van projecten – te vergroten. Veel heeft immers met vergunningen te maken; wat mag een bedrijf wel en niet ondernemen en ontwikkeling? Dit is cruciaal voor het slagen van een initiatief, en de overheid heeft hier een duidelijke invloed op.

- Veel is al mogelijk wanneer de overheid burgers en ondernemers meer vertrouwt; het kan heel zinvol zijn om initiatiefnemers ontwikkelingsruimte te geven en alleen in globale lijnen de beoogde kwaliteit van buurt of gebied vast te leggen (zoals in Almere Oosterwold), voor alles dicht te timmeren met regels.

Investeren

- Zoals ook uit deze verkenning blijkt, is er nog onduidelijkheid over de (indirecte) baten van stadslandbouw. Een duidelijker inzicht in deze indirecte baten, geeft de overheid zicht op waar en hoe te investeren. Momenteel loopt er een MKBA studie naar stadslandbouw.

- Beschikbaarheid van grond is essentieel voor stadslandbouw. Grond in de stad is schaars (competitie met andere economische functies) en vaak alleen tijdelijk beschikbaar. De overheid kan gronden in en om de stad voor langere tijd beschikbaar stellen voor stadslandbouw (of daar mogelijkheden voor scheppen). De gronden zouden in een grondbank of trust ondergebracht kunnen worden. Ook particuliere partijen zouden hierin kunnen deelnemen. In de pachtovereenkomst met stadslandbouw kunnen aanvullende voorwaarden worden vastgelegd.

- Stadslandbouw kan uitdagen tot nieuwe werkvormen. Wanneer stadslandbouw wordt gebruikt om het groen te onderhouden, scheelt dit in de kosten van groenonderhoud door rijk of gemeente. De gelden die worden bespaard kunnen terugvloeien naar het initiatief. Dit gebeurt bijvoorbeeld al in het ‘buurtbedrijf’, waar buurtbewoners bepaalde taken van de gemeente overnemen en daar voor betaald worden; de opbrengst wordt vervolgens geïnvesteerd in de buurt.

- Stadslandbouw sluit aan op meerdere beleidsdoelstellingen, en kan daarom vanuit meerdere hoeken gevoed worden. Bundeling van kennis en budgeten zou de ontwikkeling en het resultaat kunnen versterken. Investeren in bijvoorbeeld buurttuinen kan bijdragen aan een gezondere leefstijl, een beter leefklimaat en betrokken buurt.

- Het is belangrijk in ogenschouw te nemen dat stadslandbouwbedrijven directe inkomstenbronnen zijn voor de overheid. De bedrijven betalen pacht, bieden werkgelegenheid en vervullen groen- en recreatiefuncties. Het is daarbij ook belangrijk mee te nemen welke kosten bespaard worden als gevolg van stadslandbouw; wanneer een stuk grond door stadslandbouw wordt onderhouden, verloedert het niet en hoeft dat later niet meer opgeknapt te worden.

Faciliteren

- Logistiek en distributie in korte (voedsel-)ketens rond stadslandbouw lijkt de sleutel tot een duurzame ontwikkeling van stadslandbouw. De gemeente of rijk kan het ontwikkelen van een goede infrastructuur voor korte ketens faciliteren, bijvoorbeeld door het beschikbaar stellen van een locatie voor *foodhubs* (een centrale plaats waar aanbieders en vragers elkaar kunnen vinden) of het actief verbinden van verschillende initiatieven met vragende partijen.

- Als een gemeente het ontplooien van verschillende activiteiten op één bedrijf kan faciliteren met bijvoorbeeld regelgeving, waarmee het bedrijf klanten aan zich kan binden, vergroot dat de mogelijkheden voor een stadslandbouwbedrijf om zelf financiering aan te trekken (als voorbeeld; als het toegestaan is naast voedselproductie ook verwerking en vermarkting aan te bieden, kan het initiatief een groter publiek bereiken, en kan het aantal bezoekers groeien).

- Gemeente of rijk kan goede voorbeeld geven door voor eigen catering lokale producten te gebruiken.

REFERENTIES

Croonen , R.J., Hazendonk, N., Horsten-van Santen, Y., Pols, L., Van der Wiel K., Perik, A., 1995. Visie Stadslandschappen, Themarapport 5: Stadslandbouw / Robert Jan Croonen, Niek Hazendonk en Klaas van der Wiel. Ministerie LNV, Den Haag. 52 pp.

Ernst & Young en Trimbos-instituut (2012). De zin van Zorglandbouw; Maatschappelijke Businesscase Dagbesteding door Zorgboerderijen. Ernst & Young Advisory, in samenwerking met Trimbos-instituut in het kader van het ZonMw programma Landbouw & Zorg. Den Haag, 86 pp.

Graaf, P. de, 2011. RUIMTE voor STADSLANDBOUW in ROTTERDAM. Paul de Graaf, ontwerp en onderzoek, Rotterdam. 90 pp.

Jansma, J.E., E.J. Veen, A.G.J. Dekking, M.P. Vijn, W. Sukkel, M. Schoutsen, A.J. Visser, M. van Boxtel en H. Wieringa (2011). 'Staalkaarten stadslandbouw+; ontwikkelstrategieën om te komen tot stadslandbouw in Almere Oosterwold', Lelystad: Wageningen UR, PPO AGV, 63 pp.

Jonkhof, J., Philippa, M. en Visschedijk, P. (2012). BUURTUIN..! Leren van de Jardins Partagés in Frankrijk. Alterra, Wageningen UR. 79 pp.

Stedennetwerk stadslandbouw (geen datum). 'De Re Rustica Urbana; Tandem fit surculus arbor of hoe een hype perspectief kan krijgen', Lelystad: Stedennetwerk Stadslandbouw, 18 pp.

Steel, C., 2008. The hungry city; how food shapes our lives. Chatto & Windus Londen. 383 pp.

Sukkel, W., Stilma, E.S.C. en Jansma, J.E., 2010. Verkenning van de milieu effecten van lokale productie en distributie van voedsel in Almere. Energieverbruik, emissie van broeikasgassen en voedselkilometers. PPO agv, rapport 392, Lelystad, 51 pp.

Veen, E. en M. Mul (2010). 'Stadslandbouw: Inspiratie door variatie. Stedennetwerk Stadslandbouw', Rapport nummer 394, Lelystad: Praktijkonderzoek Plant en Omgeving, 45 pp.

Veenhuizen, R. van en G.K. Danso (2007). 'Profitability and sustainability of urban and peri-urban agriculture', Agricultural management, marketing and finance occasional paper 19, Rome: Food and Agriculture Organization of the United Nation.

Websites

debrugkrant.nl/volkstuintjes-op-braakliggende-kavel-haveneiland

vimeo.com/45890484

www.almere20.almere.nl/gebiedsontwikkeling/almere_oosterwold

www.bioakker.nl

www.brooklyngrangefarm.com

http://www.buitenruimtevoorcontact.nl/projecten/moestuin-in-wijsgerenbuurt-amsterdam

www.creatiefbeheer.nl

www.dedoarpstun.nl

www.geitenboerderij.nl

www.hetgeertje.nl

www.moestuinutrecht.nl

www.oregional.nl

www.stadsboerderijalmere.nl

www.stedennetwerkstadslandbouw.nl

www.uitjeeigenstad.nl

COLOFON

Overname van tekst en gegevens en het citeren uit deze publicatie is toegestaan mits juiste en volledige bronvermelding wordt toegepast:

Esther Veen, Bas Breman en Jan Eelco Jansma. November 2012. Stadslandbouw: een verkenning van groen en boer zijn in en om de stad. Wageningen UR (University & Research centre), Lelystad.

Met bijdragen van: Arjan Dekking, Jan Willem van der Schans, Tycho Vermeulen, Daniel de Jong, Gerben Mol en Wim de Haas, Wageningen UR

Deze verkenning is uitgevoerd door Wageningen UR in opdracht van het ministerie van Economische Zaken binnen het Programma Maatschappelijke Potenties van Groen (BO-11-014).

© Wageningen UR, 2012

Vormgeving: Jessica Cornelisssen, Wageningen UR

Omslag: Rondom Communicatie

Het gebruikte beeldmateriaal is afkomstig van Praktijkonderzoek Plant en Omgeving, onderdeel van Wageningen UR, *met uitzondering van*:

- Pagina 17 en 38: BuitenRuimte voor Contact
- Pagina 21: Gemeente Almere, werkmaatschappij Almere Oosterwold
- Pagina 22: Bart Nijs Fotografie
- Pagina 23: Oregional
- Pagina 24 en 25: Jan van Arragon
- Pagina 26 en 27: Moestuin Maarschalkerweerd
- Pagina 28, 29 en 39: JAM Visueel Denken
- Pagina 41: Rondom Communicatie

Rondom stadslandbouw en groen in de stad is momenteel veel dynamiek. Deze dynamiek roept vragen op; hoe moeten we het duiden, wat is de samenhang en betekenis en wat is de positie (en rol) van de overheden? In deze verkenning brengen we samenhang in al die initiatieven rondom stadslandbouw en groen in de stad en geven we handreikingen voor een stimulerend beleid.

